

A szöveget gondozta
Erdélyi Lujza

A szöveget gondozta
Erdélyi Lujza

Expositio lexica Odes 1. libri 1.

Est metrica monocolos, sunt enim omnes versus choriambici Asclepiadei, tetrametri acatalectici, qui constant ex spondeo et 2bus choriambis et pyrrichio vel jambo.¹ In scansione vero per monopodiam: ex spondeo, dactylo, manente caesura longa, 3tia quarta, dactylum.

Summa: *Trahit sua quemque voluptas.*

In haec oda dicit Horatius alios aliis rebus duci, se vero lyricorum versuum studio teneri. Prius demonstrat sex inductionibus seu exemplis² usque:

Me doctarum hederæ præmia frontium etc.

Hic versus a pede prædominanti est choriambicus; a numero tetrameter; a depositione acatalectus; ab authore Asclepiadeus.³

Expositio Hungarica

Királyi Nemből való Maecenas Uram!⁴ oh énnékem mind oltalmam, 's mind gyönyörű ekességem! Vadnak olyanok, a' kik a' vitézi jatekban gyönyörködnek, és a' sebes kerekék által el ért jutalom a' földi Embereket nagy Urakká teszi.⁵ Nemellyet ismét hogy ha az (alhatatlan) Romaiak serege^a valami nagy méltóságra⁶ akarna emelni, arra vágjodik. Némely viszontag szánto vető Ember lévén, ha szantasa után szegény valamitsket gyűjtött maganak, (quo ipse est contentus)⁷ semmi nagy pompás allapattal arra nem hajthatod (ha mind Attalusnak gazdag [38v:] pénzes Pergamus Kiralynak kincsét néki ígéréd-is) arra nem hajthatod, hogj a' tengeri hajokon kereskedgyék.⁸ A' tengeri haboktól félő Kalmár⁹ az otthon valo lakást es az eő hazajanak mezeit dicséri, mind azon által megeppiti töredezett hajoit, nem szokván a' szegénységhez. Vagyon olyan is, a' ki amaz jó fő¹⁰ borért a' napnak nagjób részét el veszteni nem szannya;¹¹ most ama zödellő fak alatt hevervén, neha pedigh valami szenteltt forrasok mellett. Sokakat a taborozasok és a trombitaknak 's kürtöknek edgyüt harsogássa (hangja) és a' sok szegény edes Anyaktól¹² meg-atkoztatott hadak gyönyörködtetnek. A' vadasz kün hál az hivesen, az eő gyenge feleséget el felejtván; akár valami szarvast üzessen, fogasson az eő jo vadászebeivel, kopoival, akar penig vad kann¹³ akadgyon halojaba. De Engemet tudos Embereknek valo zöld Borostyán koszorúk hires nevéssé tésznek,¹⁴ engemet az hives berkek es a' Nympháknak és Satyrusoknak tanczoló seregi nagy meltoságra emelnek,

^a Romai kösseg [A sor fölé írva:] ak serege

Hogy^b ha Jsten meg engedi,¹⁵ Hogy ha én tölem sem Euterpe nem tagadgya meg az eő sipját, sem pedig Polymnia az eő lantyát¹⁶ meg nem tartya. Hogj ha engemet a' Lyricus poëtak közze szamlálsz, hires neves ember lészek.¹⁷

Mecoenas eques Romanus, vir clarissimus et apud Augustum potentissimus, studiorum imprimis poëti-[39r:]corum amantissimus et in provehendis poëticae cultoribus adeo benignus, ut ab eo etiam hodie studiorum patroni, qui in sublevanda doctorum hominum egestate se munificos prae-bent, *Mecoenates appellantur*.^c

Olympia est locus in Achaja, inter Elidem et Pisam urbes, ubi erat templum Jovis Olympii, ubi Hercules ludos instituit curules et gymnicos in honorem Jovis, qui celebrabantur^d quinto quolibet anno, et illi ludi vocantur Olympia, Olympiorum. Ibi certabant caestibus, cursu, saltu, disco et palestra.

Quirites Romani dicuntur a Quirino Romulo, primo rege, Urbis conditore, ab hasta, qua assidue utebatur, ita cognominato. Antea etiam Sabini appellabantur Quirites, a Curibus urbe sua, de quibus Virgilius: *Priscique Quirites*.¹⁸

Libya est regio Africae Aegypto contermina, dicta Libya conjuge Epaphi^e filii Jovis. Ponitur pro tota Africa. Dicitur etiam Lybie, hujus Lybies. Est regio frumenti^f feracissima.

Attalus fuit rex Asiae vel Pergami, a populo Romano donatus est eo regno, cum liberos non haberet, populum Romanum haeredem fecit, unde substantia^g ejus amplissima Romam est allata.

Cyprus est insula dives in Carpathio vel Cilicio mari, Syriae vel Ciliciae opposita et Veneri consociata. Hinc Venus Cypria vel Cypris dicitur aut Cyprigena.

Myrtorum mare est pars maris [39v:] Aegei a Myrtilo auriga cujusdam regis Oenomai.

Massicus mons Campaniae proferens egregia vina. Marsi erant Italiae populi, a Marso Circes filio.

^b [E szótól a tagmondat végéig aláhúzva.]

^c *appellantur*.

^d <celebrantur> celebrantur

^e Epaphi<j>

^f frumenti<s>

^g s<t>ubstantia

Ode 2. libri 1.

A materia verbali seu notionali, id est versu, ex quibus constat, hoc poëma est lyricum, quia diversis metri generibus est conscriptum,¹⁹ unde dicitur *ode*, id est cantus. Licet enim omnia poëmata possint vocari cantus, tamen maxime lyricum, quia (ut Horatius l. 4. od. 9.)²⁰ continet verba choris socianda.

- 1. Ratione varietatis generis metri est dicolos.
- 2. Ratione strophae tetrastrophos.
 - A materia reali trenodia.
 - A forma reali seu tractationis modo est carmen exegematicum, quia poeta sine aliarum personarum interlocutione rem ipsam simpliciter exponit.²¹

Est dicolos tetrastrophos, quia duobus metri generibus constat: primi quique 3 versus sunt hendecasyllabi Sapphici pentametri acatalectici, qui constant ex trocheo, spondeo, dactylo et 2bus choreis vel spondeo ultimo. Quartus autem est Adonis dimeter catalectus, ex dactylo et spondeo vel trocheo.

Ratione strophae²² seu reversionis ad primum metri genus est tetrastrophos, quia post quatuor versus ad primi generis metrum fit reversio.

A materia reali,²³ id est a materia, de qua tractat,^h hoc poëma potest vocari trenodia, quia poenas, quibus [40r:] Romani luerunt caedem indignam Iulii Caesaris, commemorans Diis supplicat, ut jam condonent.

Primo exorditur a tacita obtestatione multitudinis malorum, quibus Romani indignam Caesaris necem luerunt, quorum malorum multitudinem probat et exaggerat usque ad 7. stropham enumeratione malorum 3plicium: 1. tempestatum, 2. aquarum exundantium, id est diluvii, 3. bellorum civilium.

In altera vero parte hujus odes agit de medicina huic malo facienda ad finem usque, ubi agnoscens hoc, quod Dii vindices, qui ob caedem Iulii Caesaris erant irati et offensi, essent placandi, duo facit:

[I.] Per addubitationem²⁴ deliberat de 3bus istis:

- (1.) Quis Deorum rebus Romanis ita se habentibus sit implorandus,ⁱ
- (2.) quae precandi ratio constituenda,
- (3.) quis idoneus expiando Iulii-cidio sit eligendus sacerdos?

^h tra<dit>ctat,

ⁱ [Eszó kétszer leírva. Első leírásának utolsó szótagját később a lapszélén levágták. Második leírása az első alatt, az új lapszélre összeszorítva.]

[II.] Post longam dubitationem²⁵ confugit ad Deos, quos benevolos et faciles fore Romanis putarat, nempe 1. Apollinem, 2. Venerem, 3. Martem et 4. Mercurium.

Duae ergo sunt partes hujus *odes*:

- I. Mala, quibus Romani sunt vexati, in gratiam Augusti fingit evenisse, in vindictam miserandae mortis Julii Caesaris, quem post amplissimos triumphos et in patriam merita conjuratione Cassii et Decii Bruti 23 vulneribus interfecerunt. Argumento sumpto 1. a tempestatibus, 2. Tyberiana exundatione et 3. bellorum civilium continuatione.

- II. A 7-ma stropha usque ad finem de medicina his malis facienda [40v:] deliberat, sed perplexe, nesciens (quod religionis plures deos observantis miseria est) cujus Deorum et quomodo imploranda gratia. Tandem quia viderat vitio hominum illa accidisse, confugit ad Deos et offensos esse Caesaris nece et placabiles esse nimirum: Apollinem, Venerem, Martem et ultimo Mercurium, (quem dicit Augustum mentiri in terra mutato vultu,) eumque precatur, ut scelere parentum expiato paceque inter cives constituta diu regnet, hostesque Romano subjiciat imperio.

1. *stropha*, id est: Jamⁱ satis temporum incommoditate denique grandinibus punit Jupiter terram, et ignitis fulminibus jaculando sacratas aedes terruit Romanos.

Nivis: improprie est per synecdochen speciei pro genere,²⁶ ponitur pro omni temporis incommoditate. Sicut et Ecl. 10.:

tua cura Lycoris

*perque nives alium perque horrida castra secuta est.*²⁷

Ut et hyems Geor. 1.:

ita turbine nigro

*ferret hyems culmumque levem stipulasque volantis.*²⁸

Pater: per synecdochen generis²⁹ pro Jove ponitur.

Rubente dextera: per metonymiam efficientis³⁰ pro fulmine igne rubente.

Urbem: metonymia subjecti³¹ pro civibus incolis.

Jmmár^k az időnek alkalmatlanságával³² és a' szörnyű kö-Essökkel³³ eléggé bántotta a' Jupiter Jsten³⁴ [41r:] a' földet, és a' villámló menyüto kövekkell³⁵ a' szent helyeket üttetvén a Városhoz lakosait el ijesztette és nagy felelemben hozta.

ⁱ [E szótól a mondat végéig aláhúzva.]

^k [E szótól a mondat végéig aláhúzva.]

In 2da et 3tia strophis amplificat a pari,³⁶ quod significat: tantae fuerint illae tempestates, ut etiam terrae nationes metuerint tale diluvium futurum, quale tempore Deucalionis fertur accidisse, cujus diluvii quaedam hypotiposis³⁷ seu descriptio est in 2. et 3. strophis.

Exercuit¹ Jupiter exterarum quoque gentes reditu diluvii de inauditis prodigiis suis^m temporis quaestae Pyrrhae.

El-remetette meg a' kivül való Nemzeteket is úgy annyéra, hogy fel-nenek attul, ne talám a' Pyrrhanak idejeben történt vizözön akarna visszajöni, a' mikor Protheus, a' tengeri borjaknak pasztora,³⁸ minden vízi borjujt³⁹ a' magas hegyekre hajtotta-ki legeltetni.

Cum pastor vitulorum marinorum Protheus omnes phocas in montibus pavit et omnis generis pisces inter arbores celsas habitarunt, ubi volucres habitare solebant, et in terram ejecto mari habitarunt animalia sylvestria.

Pecus: per synecdochen generis pro specie,⁴⁰ id est omne animal praeter hominem pecus dici potest; ponitur pecus et intelligitur animal aquatile et inter illa praecipue phocae, quae etiam pecoris nomine veniunt, spirant enim et dormiunt in terra, herbasque littorales depascunt. Horatius jam addit hic quasi praeter solitum illis hoc accidisse, ut quasi nova pabula quaererent in montibus. [41v:]

Haesit: aphaeresis⁴¹ pro adhaesit ulmo.

Ulmo: synecdoche speciei⁴² pro omni arbore.

Columbis: idem tropus⁴³ pro volucribus nisi vel palumbis.

Damae: idem tropus⁴⁴ pro sylvestribus animalibus.

Es mindennémü halak a' magos fak között akadoztanak, a' mellyek szokott helyei voltak a' madaraknak es a' föld felett ki-aradott tengerben uszkaltanak az Erdei allatok.⁴⁵

In 4. strophæ exundationem Tyberianam exaggerat,⁴⁶ quod a Tyberini maris littore refluxit et Romam versus venit ad diluendam Urbem.

4. Láttuk a' zavaros⁴⁷ Tybrist, a' Hetruriai Tengernek partyáról visszáfördult habjaival erőszakkal jöni a' Numa Pompilius Palotájának es a' Vesta templómanak el-rontására.

Flavus: per metonymiam connexorum⁴⁸ flavus dicitur et intelligitur turbidus, quia Tybris propter arenas et limum flavus est.

Monumenta: synecdoche generis,⁴⁹ id est regiam Numæ Pompilii proxime templo Vestæ aedificatam, quia monumentum dicitur proprie omne scriptum aut factum memoriae causa.

¹ [E szótól a mondat végéig aláhúzva.]

^m sui<s>

Regis: etiam synecdoche generis⁵⁰ pro Numa Pompil[io,] cujus palatium extra Romam quadratum erat aedificatum ad fanum Vestae.

Vesta: Vestas duas affirmarunt veteres ethnici: unam matrem Saturni, alteram ejusdem filiam ex Ope. Illa habita est terra, mater omnium procreatorum, de quibus Ovid. 6. Fastorum:

*Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.*⁵¹

Item:

*Ex Ope Junonem memorant Cereremque creatam.*⁵²

[42r:] De altera:

*Semine Saturni tertia Vesta fuit.*⁵³

Haec posterior Vesta habita est ignis, et quia apud poëtas singula elementa sub nomine Deorum et Dearum colebantur, habita est Dea perpetuae castitatis et custos sacri ignis. Hanc Trojani colebant asservato in templo igne perpetuo. Hinc Numa prior Romae sacra instituit et fanum condidit medio inter Capitolinum et Palatinum loco. Sacerdotesque eidem consecravit stipendioque publico donavit, perpetua virginitate, aliis ceremoniis venerabiliore effecit. Harum potissima cura, ut ignem perpetuum conservarent. Virgo autem Vestalis legebatur intra annum sextum aetatis et decimum, et 30 annos oportebat eam manere virginem, postea nubere licebat. Quod si interim stuprum commisisset, viva defodiebatur. Virgil. Aen. 2.:

Sic ait et manibus vittas Vestamque potentem

*Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.*⁵⁴

In 5. *strophæ* exaggerat⁵⁵ eluvionem Tyberianam, a causis enimⁿ exundaverit, scilicet ad querelas duntaxat Iliae suae conjugis tam horrende exundavit, non ex voluntate Jovis.

A^o mikor Juliusnak, az ő Unokájának meg olettetésért⁵⁶ panaszkodó Ilia előtt felettébb hannya magat bosszúallónak lenni, es a' Jupiter akarattya ellen a' bal felöl valo partyan kívül jár az eö feleségének kivansagát követő⁵⁷ Tyberis folyo viz.

Ilia fuit Numitoris Albanorum regis filia, quam Amulius pulso jam Numitore fratre et interfecto ejusdem filio Lauso Vestalem fecit, ut habendae prolis occasionem adimeret et ne quid superesset de progenie Numitoris. Veruntamen Ilia, cum aquam pro sacris quaereret, obdormiendo in via vidit in somnio se a Martem oppressam et impraegnatam, peperit deinde Romulum et Remum [42v:] fratres gemellos, quos Amulius jussit feris exponi et eorum matrem Iliam ad ripam Tybris vivam sepeliri, unde jam

ⁿ enim [Bizonytalan olvasat]

^o [E szótól a mondat végéig aláhúzza.]

fingitur Tyberi fluvio nupsisse et Tybris ea de causa vocatur amnis uxorius. Ministri, qui pueros occidendos portaverant, visa lupa territi aufugerunt relictis in ripa Tyberis infantibus, quos lupa pro suis catulis educasse fertur. Adulti demum Numitorem in regnum restituerunt.

Amnis est synecdoche generis⁵⁸ pro Tybri.

Sexta strophæ 3tîi generis mali poenam describit, bellorum civilium continuationem, quibus se Romani mutuo perdiderunt. Bellorum autem civilium calamitates exornat:

- (1.) a consequente, posteritatis de iis querela;
- (2.) a majori,⁵⁹ quod praestitisset illis bellis Romanorum hostes, quam propria viscera confecisse.

Meg-hallya az Atyafiaknak gonoszszagokért meg keseredet következendő⁶⁰ Jffiusag, hogy a' Romaiak ö magok ellen keszettenek fegyvert, mellyel az ö artalmas ellensegeknek⁶¹ jobb volna el-veszni.

Ferrum: metonymia materiae pro materiato,⁶² id est arma ex ferro.

Acuisse: etiam per metaphoram⁶³ dicitur pro sumsisse, parasse.

Persae: per synecdochen speciei⁶⁴ pro hostibus omnibus. Graves Persae dicuntur, vel ab armorum genere, quod nimis cataphracti, ut Germani, belligerare solebant, vel quia Romanis nimis nocivi et molesti erant hostes.

Audiet, Audiet: per anaphoram⁶⁵ repetitur in initio.

Rara juvenus: quia in bellis civilibus (quae sunt sepulchra juventutis) sub Pompejo et Caesare, deinde sub Augusto et conjuratis Cassio et Bruto Romani se multis cladibus confecerant, inde juvenus minus numerosa relicta est.

Juventus etiam improprie ponitur pro posteris.⁶⁶ [43r:]

Altera pars odes agit de medicina huic malo facienda usque ad finem.

Ubi {	1. Est addubitatio:⁶⁷----- 2. Deorum invocatio — Apollinis vel Mercurii.	{ Quis invocandus { Quae ratio precandi { Quis idoneus sacerdos
-------	--	---

7. *strophæ*: I. Hat kit hijjon a' nép a' Romai birodalomnak illy veszni tert allapattyaban az Jstenek közzül segetsegül? II. Minémü imádsággall kérjek felette igen a' Vesta Apaczái⁶⁸ a' könyörgésre nem igen figyelmezö Vesta Jsten Asszonyt?⁶⁹

8. III. Es kit rendel a' Jupiter Jsten ez gyilkosság motskanak ki-tisztétására?

Populus: synecdoche⁷⁰ pro populo Romano.

Ruentis: metaphora⁷¹ a simili aedificio desumpta, pro ad interitum et exitium vergentis, ab aedificiis ruinam minantibus.

Imperii: synecdoche generis⁷² pro Romanis imperiis.

Virgines: est synecdoche generis⁷³ pro Vestales, erant sacerdotissae. Vi-de superius *Vesta*.

Fatigent:^p metaphora⁷⁴ pro impense rogent.

Carmina: synecdoche generis⁷⁵ pro hymnos et preces supplicantium.

Partes dabit: metaphora⁷⁶ ab actionibus scenicorum, qui agenda per partes dividunt histrionibus.

Scelus: per synecdochen generis⁷⁷ pro Julicidium.

Jam post addubitationem⁷⁸ invocare incipit Deos, quos putaret Romanis benevolos et faciles: 1. Apollinem, 2. Venerem,^q 3. Mercurium, 4. Martem.

1. Invocat Apollinem, idque assentando Augusto, qui Apollinis filius credebatur, quia Attia mater [43v:] Augusti in Apollinis templo obdormiens^r somniavit se a dracone impraegnata, quapropter etiam tunc impraegnata exactis mensibus Augustum ea nocte peperit, qua Octavius Augusti pater viderat uxorem suam solem, qui Phoebus vocatur, peperisse. Et quia sciebant Apollinem Romanis semper opem tulisse Augusto, ideo finge-bant et^s credebant eum Apollinis esse filium.

Jmmár végtére^t (ennyi veszedelmünk után)⁷⁹ jöjj-el fényes ködben felöltö-zvén, kérünk tegedet, jövendő mondo Apollo.

Nube candentes humeros amictus: est hyperbaton⁸⁰ pro *nube candenti*, multi etiam ita legunt neglecta synaloephe.

Augur est catachrestica synecdoche generis⁸¹ pro *vates*. Apollo enim futura praedicebat ex oraculis, non ex avium gestis, cantu et volatu. Unde augur proprie dici non poterat.

Apollo fuit Jovis ex Latona filius uno eodemque partu cum Diana in Delo editus. 3plex est ejus potestas: 1. Sol est in coelo, unde sol vocatur Phoebus. 2. Pater in terris. 3. Apollo apud inferos habetur medicinae, car-

^p <Synecdoche>

^q Venus.

^r obdormien<tes>s,

^s <credebant>

^t vég<tég>tére

minis et musicae inventor, unde praecipuum poëtarum numen est. Futurorum certissimus exstitit praeses.

Secundo invocat matrem Aeneae Venerem, quam describit ab adjunctis comitibus, scilicet Joco et Cupidine.

9. Avagy ha inkább akarod, te jöjj-el kglmes [44r:] Venus^u Jsten Aszszony,⁸² a' kinek környülötte jarnak a' trefa es a' szerelem.

Erycina: per synecdochen generis⁸³ ponitur pro Venere,^v sic enim vocatur ab Eryce monte Siciliae, ubi fanum habuit et culta est.

Venus: habita est ab antiquis Dea amoris, deliciae.

Ridens est metonymia connexorum,⁸⁴ quia qui arridet alicui, ei favet.

Tertio jam invocat Martem, quem describit I. ab effectis,⁸⁵ quod Romani generis sit author, II. quod longo jam fatigavit bello Romanos, in quibus duo etiam motiva ad miserandum continentur: 1. deductum est a pietate patrum in liberos, 2. a diuturnitate belli, quo affecit Romanos.

Akár^w peniglen te tekénts a' te meg-vetett Nemzettségedre es unoka-idra,

10. Oh már valaha ennyi hosszas (illy sokáig valo) haborúsaginkal meg elegendett Mars Atyank,⁸⁶ a' ki az hadi kialtasban, a' villogo paisokban⁸⁷ es a' vitezeknek⁸⁸ az ellenség ellen való iszonyú magok viselesekben^{x 89} gyönyörködöl.

Genus et nepotes: per synecdochen generis⁹⁰ pro Romanis.

Auctor: etiam per synecdochen generis⁹¹ pro Marte.

Ludo per ironiam, in specie per antiphrasin⁹² ponitur pro discordia eo, quod minime sit ludus.

*Laeves*⁹³ metonymia⁹⁴ ponitur pro fulgentes, quia ex-[44v:]polita et bene laevata ferramenta fulgent.

Mauri pedites: synecdoche speciei⁹⁵ pro omnibus bellicosis militaribus cujusvis gentis.

Mauri sunt populi Mauritaniae Affricae occidentalis, quorum pedites ad truculentiam significandam Hungarorum more pellibus ursorum, leonum, luporum, tigris induebantur.⁹⁶

^u [E szótól a mondat végéig aláhúзва.]

^v genere

^w [E szótól a bekezdés végéig aláhúзва.]

^x viselesek<nek>ben

Quarto confugit ad ipsum Mercurium, ubi hoc facit:

I. Invocat Mercurium describendo eum periphrastice a causa efficien-
ti,⁹⁷ quem non sine assentatione fingit Augustum esse mentito vultu.

II. Precatur in postremis 12. et 13. strophis, ut sub forma Augusti Diis
infensis propitius et favens Romanis conversetur, neve vitiis irritatus (sicut
olim Dii reliqui familiaribus cum hominibus conversati vitia ferre nequien-
tes in coelum migraverunt) cito in coelum redeat, sed potius de hostibus
imperii triumphando Pater Patriae audire malit inimicorumque injurias
hactenus illatas vindicet.

[11].^y Akár penig^z Te, oh Majanak szárnyas fia Mercurius,⁹⁸ a' ki a' Julius
halálának akarván bosszú-állojanak hivattatni, abrazatodat el-valtoztatván
az Augustus⁹⁹ képében^a lakol ez földön.

*Sive, Sive repetitum in initio sententiarum facit anaphoram.*¹⁰⁰

Juvenem: synecdoche generis¹⁰¹ pro Augusto, qui tum adhuc erat juve-
nis, ut et Virg. Ecl. 1.:

*Hic illum vidi juvenem*¹⁰²

*Ales almae Majae filius: periphrasis*¹⁰³ *Mercurii.*

Mercurius filius fuit Jovis et Majae, filiae Atlantis, Graece Ερμης, id est
interpres. Act. 14, 12.¹⁰⁴ Hic dicitur Deus eloquentiae, credebatur etiam
Deus [45r:] mercatorum, palaestrae, furum et interpres aut nuncius Deo-
rum. Ideo etiam ales in capite et pedibus ponunt. Lyram seu cytharam
invenit, quam postea Apollini donavit. Quamobrem etiam Apollo virgam
quandam a se inventam, quae *caduceum* vocatur (békesség szerző pálcza)
Mercurio dedisse fertur, quam cum manu tenens in Arcadiam proficisce-
retur, duos dracones simul ligatos et mutuo certantes invenit, quo viso
virga interposita dicto citius praelium diremit. Ad cujus rei memoriam
posterius *caduceum* duorum draconum similitudine fecerunt et Mercurio as-
signaverunt, quo ille ad dissidia et discordias tollendas utebatur. Inde ho-
die *caduceator*, id est legatus, qui pacem petere solet.

Maja fuit Atlantis filia ex Plejone Nympha, mater Mercurii, ex qua
Jupiter Mercurium suscepit. Virg. lib. 8. Aen.

*Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllenes gelido conceptum vertice fudit.*¹⁰⁵

^y [A lap szélén levágva.]

^z [E szótól a mondat végéig aláhúzva.]

^a képeében

Caesar:^b synecdoche generis¹⁰⁶ pro Julio, quia Caesar erat cognomen Juliorum.

Julius Caesar fuit omnium Romanorum imperatorum clarissimus, quem unum ex Romanis habemus, quem Alexandro Macedoni jure optimo praeferre possimus. Hic 9 annis omnem Galliam, totam Germaniam, Britanniam, Hetruriam, Italiam, Hispaniam, Aegyptum, Africam et alias regiones quam plurimas imperio Romano primus adjecit. Quinques triumphavit: 1. de Gallia, 2. Alexandria, 3. Ponto, 4. Africa, 5. Hispania. Omnium maxime liberalissimus post triumphos.

Juliorum nomen ab Julio Ascanio Aeneae filio de-[45v:]ductum videtur. Virg. l. 1. Aen. eum ait:

*Nascetur pulchra Trojanus origine Caesar,
Imperium Oceano, famamque qui terminet astris
Julius, a magno demissum nomen Iulo.*¹⁰⁷

Caesar cognomen Juliorum, ille enim, qui primus hoc nomen adeptus est, ab eo dictus fertur, quod caeso matris utero fuerit natus; vel ab elephanto in pugna occiso, qui lingua Maurorum caesar appellatur, vel quod oculis caesiis, id est glaucis fuerit, vel a caesarie cum qua natus proditur. Hoc cognomen non ni Julio cepit,^c sed omnes jam imperatores a Julio appellantur Caesares.

12. et 13. *strophis* post invocationem jam orat Mercurium, ut caeteris Diis iratis et infensis ipse propitius et favens cum Romanis conversetur, neve vitiis irritatus cito in coleum redeat, ut alii Dii, sed potius de hostibus imperii triumphando Pater Patriae audire malit inimicorumque injurias hactenus illatas vindicet.

12.^d Kesöre meny-visszá az Egben, és a' Romulus népe között sokaig lakjál, eörvendetes állapottal; és tegedet a' mi vétkeinkért valo méltatlan-ságunkért az idő hamarébb, hogy sem mint mi akarnank,¹⁰⁸ el-ne-vigjen.

13. Hanem inkább itt a' nagy giözedelmi Pompákat és az Atyai-Fejedelmi Titulusokat szeressed fogadni, es ne engedged a' mi ellensegünket szabadossan és büntetetlen nyargalni a' te birodalmadnak idejeben,¹⁰⁹ oh Császár.

Laetus: per metonymiam effecti pro efficiente¹¹⁰ *populum laetum*.

^b [A következő három bekezdés mellett a lap szélén, a szövegre merőlegesen összefoglaló szöveg volt, amit levágtak. Csak a betűk alsó szárai látszanak, a szöveg olvashatatlan.]

^c capit,

^d [A 12. és 13. strófa fordítása végig aláhúzva.]

Quirini: synecdoche generis pro specie¹¹¹ pro Romulo, qui cognominatus *Quirinus* nomen ab hasta, qua assidue utebatur, impositum, sive a Curibus, id est a Sabinis, quos in Urbis partem recepit, ut unus veluti populus fieret e duobus, quem vocavit Quirites, ut Ovid. lib. 2. Fastorum:

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,

Qui tenet hoc nomen, Romulus ante fuit.

Sive quod hasta quiris priscis est dicta Sabinis,

Bellicus a telo venit in astra Deus;

Sive suo regi nomen posuere Quirites,

Seu quia Romanis junxerat ille Cures.¹¹²

Pater: Augustus senatus consulto Pater Patriae appellatus.

Triumphus erat pompa solennis, quae conferebatur redeuntibus in Urbem cum victoria.

Medos: per synecdochen speciei¹¹³ pro omnibus hostibus.

Equitare: metonymia^e connexorum,¹¹⁴ id est vexare imperium.

Ode III. lib. 1. Propempticum

Horatius Virgilio Athenas proficiscenti secundam navigationem precatur, deinde occasione desumpta hominum audaciam detestatur.

A materia notionali¹¹⁵ est poema lyricum, quia diversis metri generibus constat. A materia reali¹¹⁶ est propempticum, quia est carmen in Virgilio profectum scriptum. Estque dicolos distrophos.

Primus enim versus choriambicus Gliconicus trimeter acatalecticis, constans ex spondeo, choriambo et pyrrichio vel jambo. Secundum monopodium vero ex spondeo, duobus dactylis vel ultimo etiam amphimacro. Hoc modo: -- | - ∪ ∪ | - ∪ ∪ [46v:]

Secundus autem quisque est choriambicus Asclepiadeus tetrameter acatalecticis constans ex spondeo, 2bus choriambis et pyrrichio^f vel jambo, sicut in I. oda.

Expositio Hungarica^g

Ugy (akképpen) igazgasson Tegedet o Hajo a' Cyprus szigetenek^h Jsten Asszonya a' Venus, akképpen a' Castor es Pollux Helenanak atyafiai fe-

^e met<aph.>onymia

^f pyrrichio

^g [A főszövegre merőlegesen, a lap szélén.]

^h szigete<ben>nek

nyes Csillagok, es a' szeleknek Jstene az Aeolus minden ö szeleit mint egy tömlőben szorítva, az Apulia felül fuvo napnyugati szélén kívül¹¹⁷ mas szeleit tömlőiben szorítvan, ugy igazgasson tegedet Hajó, a' ki (az en te benned valo Baratomat Virgiliust tartozol ennekem megadni) a' te read bizattatot Virgiliussallⁱ tartozol, Hogy Görög Ország határiban bekevel vigjed, kivanom, és tarts-meg az én^j lelkemnek felét, id est lelki baratomat, a' ki az én eiletemnek fele.

Vas es értz¹¹⁸ volt annak a' szive, a' ki leg elősször a' tengeren mert hajokazni¹¹⁹ (id est vakmerő merész ember volt az), hogj nem félt a sebessen rohano Africai szeltől, melly az Eszaki szellel tusakodik Africa felől, dél és nap nyugat közt fuvo szélűl,¹²⁰ sem a szomorú alkalmatlan időt hozo Hyades Csillagoktól (2 stellae in capite Tauri nocivae), sem penig a' Deli szelnek dühösségétől, a' mellynél hatalmassab¹²¹ szél nincsen az Adriaticum tengerenek sem fel haboretására, sem le-csendesetesére. Micsoda halálnak nemetől felt az a' ki szaraz szemekkell nezhette a' tengerben uszkalo csudakat, es a' fel haborodot tengert (Acroceraunia, id est alta saxa, alta petra) [47r:] es azokat a' parton lévő Epirusi nevezetes magas^k hegyeket, mellyeket a' mennyutó kövek gyakran szoktanak meg-ütnei?¹²² A bölcs Jsten az ö jo gondviselesebül csak hijaban valasztotta-el a' földett a' tengertől az Embereknek es egyéb allatoknak hasznokért, hogy ha mind az által az Jstentelen hajos Emberek Jstennek ez jo tettzését meg-vetvén,¹²³ inkab akarnak hajokkall a' tenger^j veszedelmes helyyeken hajokozni, (mellyeket nem kellene illetni,) az holott nem kellene jarni. *A büntetéstől nem felő emberi nemzett, hanyat homlok rohan a' meg tiltott dolognak cselekedesére.* Amaz vakmerő Prometheus Japetusnak fia, gonosz csaladsaggal¹²⁴ tüzett lopott az egből,¹²⁵ es az embereknek osztogatta; a' tűznek az Eghből valo ala lopása utan, minden-fele nyavalya, és nyomoruság szallot a' földre, es az embereknek sokáig tarto eletek meg rövidült.¹²⁶ *Daedalus* az Egben repdesést meg probalta, de nem az embereknek, hanem a' madaraknak engedtetett szárnyokon. *Hercules* penig meg a' poklott is fel-dúlta, verte, hogy onnan amaz 3 feju Cerberus ebet ki-hozná.¹²⁷

Az Emberek előtt semmi nintsen nehez. Az Egre vagyakozunk nagy boldonsaggal, mint az Oriasok es a' Phaëton, és nem engedgyük czegeres vetkeinkel, hogy Jsten¹²⁸ az ö büntető ostorát le-tegye ellenünk, mivel bűneinkből meg-terni igyekezőnk.

ⁱ Virgilius<t>sall

^j az en én

^k [A szó fölé írva a lapszálon levágott végű kifejezés:] alta Cerau[nia]

^l tenger<en>j

[47v:] Est dicolos distrophos: primus enim quisque versus est dactylicus Archilochicus heptameter^m acatalectus constans e 4 primis pedibus spondeis vel dactylis indifferenter, ut in versu heroico, deinde e tribus trocheis vel spondeo ultimo, hoc modo:

— — — | — — — | — — — | — — — | — — | — —

Secundus autem quisque est Archilochicus jambicus trimeter catalecticus 5 regionibus constans, in quibus recipit jambum, in locis tamen imparibus etiam spondeum, id est 1. jambum vel spondeum, 2. jambum et caesuram penthemimerem,¹²⁹ deinde tres trocheos vel ultimum spondeum, hoc modo: — — | — — | — — | — — | — —

N. Bene: nonnulli priorem versum in duos versus secant abscindendo 3 trocheos ita, ut haec oda sit tricolos tristrophos, primusque versus sit dactylicus-acatalecticus Alcmanicus,ⁿ secundus vero sit trochaicus hyphalicus dimeter brachycatalecticus ex tribus trocheis constans. Tertius autem versus talis qualem diximus.

Expositio Hungarica odes 4. lib. 1.

Az erős Tél a' tavasznak es a nap nyugati szélnek kívánt-el-jövetelivel el-mulik, és a' tengeren valo hajokazások el kezdetnek.¹³⁰ Es nemis kap immár a' barom az Jstállón, sem az szanto-vető Ember a' tűzön, sem a' legelő mezők zúzmarasztól, hotúl nem fejerlenek. Jmmár a' következendő holnapban¹³¹ a' Cythera szigetinek Jsten Asszonya a' Venus¹³² tanczban kerekedik, es a' kedvessegnek 3 Jsten Asszonyi¹³³ is az apro Jsten Asszonyokkal¹³⁴ kezét fogván [48r:] tanczolnak, midön a' түzes Vulcánus a' Cyclopsoknak műhelyit perséldegeti, seu midön a' Vulcánus^o a' kovacsok Jstene meny-ütő köveket keszit az eő nagy orias kovacs legendyivel edgjüt, id est midön a' kovacs mester Emberek munkalkodnak az eő műhelyekben, *penes ignem*. Most illik fejünket¹³⁵ Zöldellő myrthussal vagj viraggal-meg koszorúzni, mellyeket^p a' telnek el mulasa után hoz a' föld (a' fagytól meg engedtetett földek hoznak).^q Most illik az Erdei Jsteneknek az arnyékos berkekben tanczolván barannyal vagy godölyékkell aldozni¹³⁶ (akár ba-

^m heptameter

ⁿ Alcmanicus.

^o <kovacs> Vul<k>cánus

^p [Ez a szó kétszer leírva]

^q <Most illik fejünket Zöldellő-myrtussal>

rannyal, akár godölyével kívánnya). Oh boldog Sexti, a' Sarga halál mind az szegenyeknek alacson kunyhoján, mind penigh a' Királyoknak palotáján edgjarant zörget, id est mind szegenyt 's mind gazdagot egyaránt el-vészen.¹³⁷ A' mi életünknek rövid vólta nem engedi minekünk, hogj hosszú idöt igérjünk magunknak. Majd tegedet immár az halálnak setét ettzakája követ (id est mors te manebit) és a' Pokolbeli gonosz lelkek (Jstenek), kik felöl sok költött beszéd vagyón,¹³⁸ es a' Plutonak alacson Országa; az hová mihelyt érkezendel, nem talasz ilyen jó bü Országot,¹³⁹ sem penig az ékes gyenge Lyadan¹⁴⁰ nem csudalkozol, (a' kin most) a' kinek szereteti^r miat mostan minden Jffiusag gerjede, és ha majd fel nevelkedik, a' gyenge szuzek-is¹⁴¹ ő erette fognak gerjedezni.

Oda 6. lib. 1.

[48v:] Est dicolos tetrastrophos. Primi quique tres versus sunt Asclepiades, quales in oda 1. Quartus autem quisque est Gliconicus, qualis ille: *Sic te diva potens Cypri*.¹⁴² Scribit ad Vespantium Agrippam bella ab eo gesta a Vario cantatum iri, se tantum convivii et amoribus cantandis delectari.

Expositio Hungarica

Amaz fő Heroicus verseket író¹⁴³ Variustól meg irattatal te Agrippa, minemü erős vitez légy; és valami dolgokat a' te hadnagysagod¹⁴⁴ alatt az erős vitezek, vagy hajos, vagy pedig lovas haddal tselekedtenek. Mi, (jo Agrippa,) sem ezeket, sem a' győzhetetlen Achillesnek Peleus fiának engesztelhetetlen haragját, sem az család¹⁴⁵ Ulyssesnek tengeren valo hosszas hajókazását, sem penig Pelopsnak, Tantalus fianak kegyetlen háza népet nem igyekeztünk versekben foglalni, mint gyenge erőnk felett való dolgokat, midön a' szemerem és a' gyenge tehetség nem engedi (erötelen lantú Polymnia [nem engedi,]^s ki csak a' hegedüvel és lantal bir) a' nevezetes Császár, és a' te dicseretedet elmeneknek csekély volta miatt mocskalni. Kicsoda írhatná le a' talpig erős fegyverben panczélban öltözött Mársot (virum bellicosum), avagy ama Trojai harczban magát jelessen viseltt *hires neves erős ferfiatt*¹⁴⁶ Merionest avagj Diomédest, a' Tudeusnak^t fiat, ki a' Pallás segedségébül, az Jstenekkel egjenlővé lött. Mi a' vendegeskedések-

^r szereteti<re>

^s [A szövegben csak a kiegészítésre utaló jelölés, amelyet így oldhatunk föl.]

^t Tudeus<t>nak

ről, és a' szüzeknek Jffiakkall [49r:] való viadallyokról viaskodasokról, kik az Jffiak ellen el-metélt körmökkell erőssen viselik magokat, mulatságúnkban¹⁴⁷ avagy szeretetünkben enekelni fogunk, mint hogy szokasunk szerint arra hajlandok vagyunk (iffiusagunknak szokasa szerint arra levén hajlandosagunk etc.).

Oda 7. lib. 1. Proseutica^{ty} 148

Dicolos distrophos. Primus quisque versus est heroicus hexameter catalectus in duas syllabas, constans sex regionibus etc. Secundus autem quisque est dactylicus Alcmanicus tetrameter catalecticis habens 4 ultimos pedes heroici versus. Scribit Horatius aliis alias, sibi vero prae aliis Tiburtinam regionem placere; a septima strophā hortaturum ipsum Plancum ad convivandum.

Expositio Hungarica

Ambár dicsérik mások a' nevezetes Rhodus szigetét, avagy Mytilene-Varosát, avagy Ephesust és a' ket tenger között való Corinthusnak keretését,¹⁴⁹ avagy pedig a' Bacchussal hires neves Thebást, avagy az Apollóval nevezetes Delphis Varosát, avagy a' Thessaliai gyönyörűsége kies helyeket. Vadnak olyan Poëtak, a' kik csak szüntelen Athenas Varosát dicsérik (szeplötelen Pallás varosát [dicserik]^u szüntelen 's szakadatlan dicsérettel). *Et undique decerptae frondi praeponere olivam*,¹⁵⁰ es a' kik minden fele zöldellő fáknál nagyúbra böcsüllik az olaj fát (quia Palladi sacra). [49v:] Sokan Juno tisztességére lovakkal igen hiresnek¹⁵¹ mondják Argóst, és a' Mycena Varosát gazdagnak. Engemet sem a' sokat szennyvedhető Lacedaemon varosát sem Laryssanak tejjel mezzel¹⁵² folyó mezeje annyira el-nem fogott (fel-nem indetott), mint a' csergedező Albaneanak határa (berke) es a' sebes Anio folyó vize, és a' Tybur mellyéki berkek, és a' folydogalo vizekkel nedves almás kertek.

^{ty} *Prosentica*

^u [A szövegben csak a kiegészítésre utaló jelölés, amelyet így oldhatunk föl.]

Mors omnibus instat

Enarratio grammatica odorum aliquot Horatianarum.

Oda 14. Lib. 2.

Est tricolos, quia tria versuum genera concurrunt ad constituendam unam stropham. Tetrastrophos, quia quatuor sunt versus in una strophā.

Primi quique duo versus sunt dactylici Alcmanici¹⁵³ acatalectici qui constant ex spondeo vel jambo, jambo et in media caesura longa, deinde ex 2bus dactylis vel ultimo amphimacro. Hoc modo:

— = | — — | — | — — — | — — —

Tertius autem quisque est jambicus Archilochius dimeter hypercatalectus, constans 4 pedibus; primo et 3tio loco recipit spondaeum vel jambum, 2do et 4to jambum duntaxat, deinde superest syllaba hoc modo:

— = | — — | — = | — — | —

Quartus autem quisque est dactylicus Alcaicus acatalectus constans e duobus dactylis et 2bus trocheis vel ultimo spondeo hoc modo:

— — — | — — — | — — | — =

sicut oda 9. lib. 1. *Vides ut alta stet nive etc.*

Materia: *Mors omnibus instat*. [50r:]

Fugaces, id est cito et cursim transeuntes, exiguo tempore ductantes anni.

Labuntur, id est dilabuntur, diffugiunt, clam discedunt, *alattomban el-mennek, el-enyésznek*.

Posthumus homo fuit avaritiae impense deditus ac diu vivendi percupidus, unde Poëta conatur eum revocare.

Pietas id est religio vel religiosa vita tuum senium et mortem non retardabit, id est ob religionem tu neque tardius senesces, neque tardius morieris.

Instanti senectae, id est imminenti, proxime impendenti, propinquae. *Rea-következő, közel jelenvaló, szinten csak nem im hol jelen való*.

Indomitae, quae domari et miteri non potest, *meg-győzhetetlen, szeledhetetlen, inexorabili vel inexpugnabili, insuperabili, invincibili, meg-vihatatlan*.

Illacrymabilem, id est inexorabilem, immiscericordem, crudelem, atrocem, tam durum, qui nullis lacrymis ad misericordiam flecti et commoveri potest. *Kö-szivű, irgalmatlan, kegyetlen*.

Ordo est: Amice Posthume, tu neque senectam, neque mortem effugies, etiamsi singulis diebus, quotidie trecentis tauris Plutonem lacrymis flecti nescium placare studeas.

Ter amplum, id est tricorpore, trimembrem, habentem tria corpora. Harom testü.

Geryon fuit rex Hispaniae, qui ob triplex regnum, quod regebat, corpore triplicato fertur constituisse. Hunc Hercules interfecit boves suos suffurantem.

Tityus^v Jovis fuit filius, cujus corporis magnitudinem poetae dixerunt fuisse novem jugerum; qui propter tentatam stupro Latonam ab Apolline sagittis confossus est. Hoc autem supplicio nunc torqueri dicitur, ut nascentes ejus fibras jecurque duo vultures semper dilanient.[50v:]

Sic inconsumptum Tityi semperque renascens

Non perit, ut possit saepe perire jecur.

Jugeribusque novem qui summus distat ab imo,

*Assiduas atro viscere pascit aves.*¹⁵⁴

Cocytus flumine langvido visendus, id est moriendum est.

Cocytus Latine luctus, *Pokolnak siralmas folyóvize*. Fluvius infernalis flexuosus e Styge derivatur et in Acheronta ut et Phlegeton confluens.

Danaus filius fuit Beli et Aegypti¹⁵⁵ frater, qui Sthenelo^w rege expulso Argis principatus est. Fuit igitur Argivorum rex, regnavit quinquaginta annos, genuit quinquaginta filias, quae ab avi nomine Belidae dictae sunt. Hae una nocte maritos suos Aegypti filios interfecerunt, praeter unam Hypermnestram, quae Linum¹⁵⁶ maritum servavit. (Aegysthus¹⁵⁷ quippe habens 50 filios coëgit Danaum fratrem suum, qui totidem filias habuit, ut illas^x filiis conjugio copularet. Danaus vero id noluit, quoniam ex oraculo didicisset se occidendum ab uno filiorum fratris. Sed tamen ad nuptias a fratre coactus imperavit filiabus, ut viros suos prima nocte necarent, quod omnes fecerunt praeter unam Hypermnestram, quae viro suo Lino¹⁵⁸ vel Lynceo pepercit, qui postea interfecit Danaum.) Unde apud inferos supplicii loco illis praescriptum est dolium pertusum (*likas, feneketlen*) aqua implere, e quo tantundem effluit, quantum infunditur. Inde originem traxit proverbium: *Dolium Danaidum*, quod in avaros competit, quorum avaritiae nihil est satis aut in prodigos, quorum profusioni ne^y ipse quidem Pactolus satis faceret; aut [51r:] in homines futes, qui arcana fidei suae credita nequeunt continere.

Sisyphus Aeoli filius fuit mortalium omnium sua aetate astutissimus latro, qui cum Atticam latrociniis infestaret, a Theseo occisus est. Hinc

^v Tityus [A javítást megengedi a későbbi helyes írásmód az Ovidius-idézetben.]

^w Stheleno

^x <filiorum fratris fratris>

^y <homines futes, qui>

poëtae fabulantur eo supplicii genere apud inferos plecti, ut saxum ingens in montis cujusdam verticem cogatur provolvere, quod cum ad summum pene extulerit, repente deorsum relabitur. Ovid. 13. Metamorphoseon: *Aut petis aut urges rediturum Sisyphæ saxum.*¹⁵⁹

Caecuba scilicet vina Italica. *Caecubum*, *Fundanum*, *Formianum*, *Falernum* loca Campaniae regionis Italiae, ubi nobilissima vina proveniunt.

Oda 7. lib. 4. *Mors sua quemque manet*^z

Est dicolos, distrophos. Primus quisque versus est heroicus hexameter catalectus, qualis in oda 7. lib. 1. primus quisque versus est. Secundus autem quisque est dactylicus Archilochius dimeter hypercatalectus, constans 2bus dactylis et caesura longa.

Materia: *Mors sua quemque manet.*

Diffugere, id est veris adventu liquefactis, dilapsis et dissolutis nivibus.

Redeunt, id est renascuntur, revirescunt, vicissim renovantur, reperiunt. *Viszontag meg ujulnak.*

Vices, id est vicissitudines, alternationem. *Viszontagság allapattyat ismet meg változtattya.*

Decrescentia flumina contenta intra suos alveos decurrunt.

Gratiae sunt tres, quae filiae Jovis esse dicuntur: *Aglaja* laetitiam, *Thalia* virentem, *Euphrosine* delectationem significantes. [51v:] Dicuntur esse in comitatu Veneris, vide oden 3[0. lib. 1.]^a ¹⁶⁰

Nudae, quia sine fuco esse debent.

Nympharum nomina varia; genera praecipue tria: *Nymphae montium* *Oreades*, fluminum et fontium *Najades*, marinae *Nerides*, sylvarum *Dryades* et *Napaeae*.

Gratiae, id est a' kedvessegnek es haladatossagnak három Jsten Aszszonyi,¹⁶¹ meztelenek léven a' Nymphakkal es a' Musakkal¹⁶² egjetemben a tavasznak gjönyörűseges volta miatt tanczban eredtenek. Az Esztendőnek változasi, az eltető napokat hirtelen el-ragadó orakkal egjemben¹⁶³ erre tanetanak és intnek, hogj itt az vilagon magadnak halhatatlansagot ne remélly (semmi maradandosagot ne remélly).

Zephyrus tepidus ventus occidentalis. Nap nyugati szelnek fuvásától az erős hidegek meg enyhítettnek, engeszteltetnek.

Simul, id est ut primum, simul atque, quam primum, statim ubi, postquam.

^z menet

^a [A lap szélén levágva.]

Bruma iners, tunya restseget szerző Tél.

Minos rex Cretensium severus, quibus et leges scripsit. Hinc fingitur a poëtis iudex apud inferos, sicut et frater Radamanthus.

Celeres lunae, id est menses cito recurrentes, voluti.

Mindazon által az időnek viszontagságiban¹⁶⁴ való károkat az hirtelen el-forgo holnapok ismét vissza szerzik, mi penig midön edgyszer [52r:] ki-múlunk, csak porrá leszünk.

Pudicus, id est castus, tiszta szemérmetességű.

Hyppolytus, id est ab equo discerptus. Fuit filius Thesei et Hyppolites, ab equis discerptus. Nam Phaedra ejus noverca, cum ad flagitium flectere Hyppolitum non posset, eum falso accusavit apud Theseum, quasi se opprimere voluisset. Theseus autem, credulus uxori, rogavit Aegeum patrem suum deum marinum, ut filium occideret. Quare cum Hyppolitus veheretur curru juxta mare, Aegeus phocas, id est belluas marinas emisit, quibus equi territi currum rapuerunt, et Hyppolitum discerpserunt, sed Aesculapius rogatu Dianae, quae Hippolitum amabat, vitae eum restituit; quem Diana in nemus Aricinum juxta Romam deduxit et nomen ei *Virbius* dedit, quasi bis vir.

Pirithous, filius Ixionis rex Lapitarum cum Theseo amico descendit ad inferos, ut Proserpinam raperet, et a Cerbero devoratus fuit, Theseus autem captus.

Confer hanc odam cum 12. l. 4. et cum 4. l. 1.¹⁶⁵

Oda 8. libri 4.

Est monocolos monostrophos, ut et oda 1. l. 1. Sunt omnes versus choriambici Asclepiadei acatalectici, qui constant ex spondeo et 2bus [52v:] choriambis et pyrrhichio vel jambo, hoc modo: — | — ∪ ∪ — | — ∪ ∪ — | ∪ ∪

Materia: *Ingenio stat sine morte decus*.

Commodus, id est utilis, aptus, tempestivus, benignus, liberalis, munificus essem in eo, quod donarem etc.

Sodalibus, id est sociis.

Aera: rezből való csinalmányok.

Baratom Censorine, örömezt kedveskedném, használnék, ebben, hogi ajandekoznék az en társaimnak ezüst cseszeket, es kedves rezből való csinalmanyokat.

Ajandekoznek 3-lábú asztalokat, az erős Görög Vitezeknek gjözedelmi jelét, a' minemüeket jo gyözedelemnek jutalmájúl szoktanak vala ajandekozni az erős Görög Vitezeknek.

Nem is vennél te én tölem mindennél leg-rosszab ajándékokat, ha tudni illik, valami olly jeles mesterséges munkákkall bővölködném, a' mellyeket avagy ama' hies Parrhasius fő-kép iro avagj Scopás, jeles oszlop faragó vilag eleibe terjesztettenek. Ez köből, ama' penig festekből jól tudván akár Emberi, akár Jsteni képet formálni. *De en tollem az nem lehet.* A' te cseleded, hazad¹⁶⁶ nem szükölködik a' féle nélkül, te sem gjönyörködöl benne. Örölsz a verseknek. Verseket en is ajándekozhatok, es meg mondhatom, melly draga ajándek légjen a' *vers*, és menyire kellyen azt böcsülni. [53r:] Soha azok a' marvány köből csinált oszlopok, mellyeket a' Romai Respub. jeles Titulusokkal meg-jegjeztetvén P. C. Scipionak emlekezetire emeltetett, (a' mellyek által az erős Emberek¹⁶⁷ meg-hóltok után is életre jönnek vissza) Scipiot olly nevezetessé nem tötték, mint az Ennius Poëta versej.¹⁶⁸ Sem Annibálnak hirtelen el-futamtatása, es Jtaliából Africaban vissza uzettetése, sem hiti szeget frigjbontó Carthago Varosanak töből ki pusztetése P. C. Scipionak dicseretitt, a' ki annak utánna Africanak meg holdoltatásával nyert magának Africanus nevezetett, fenyesebbé nem tötték, mint a' Calabriai Ennius Poëtának¹⁶⁹ versei. Mert ugyan-is ha a'^b mi jót cselekedtél, senki azt irásban ki-nem-adgja, semmi jutalmát nem vészed. Mi volna most Romulus?¹⁷⁰ ha az ő nevenek emlekezetit, es jeles cselekedetitt az iregy halgatás el-fedezte volna, és senki is a' posteritasnak ki nem jelentette volna? Aeacust is a' feledékénységből és halalból¹⁷¹ ki ragadván, a' Poëták elméjek és ékessen szollasok tötték halhatatlanná, id est a' Poëták versei.

Ode 22. lib. 1.

Dicolos tetrastrophos, primi quique versus [53v:] sunt hendecasyllabi Sapphici pentametri acatalectici, qui constant e trocheo, spondeo, dactylo et 2bus choreis vel spondeo ultimo. Quartus autem quisque est Adonius dimeter catalectus, ex dactylo et spondeo vel trocheo ultimo. Hoc modo:

- u | - - | - u u | - u | - u | - u u | - u

Divum tutela poëtae

Integer, id est perfectus, absolutus, innocens, castus, sanctus,^c religiosus. *Sceleris purus*, id est inculpatus, qui vitam suam scelere non contaminavit, incorruptus, intemeratus, incontaminatus, probus.

Az ártatlan életü és vetek nélkül való jambor ember, a' ki az eö életét czégéres vetkekkel meg-nem fertezteti, nem szükölködik a' Mauritaniabeli

^b a' [a sorok közé írva]

^c [Már a levelek kötése alá került, bizonytalan olvasatú rövidítés.]

hagjéto dárdá nekül, sem kezijv nélkül, sem penig merges nyilakkal tellyes kietlen Caucanus hegjen, melly Jndia és Scythia között vagyon.¹⁷² Akár pedig azokon az helyyeken, a' holott az Hydaspes folyó vize lassu zugassal¹⁷⁴ el-foly, id est Jndiaban és Parthiában. Mert midön én *Horatius* a' *Sabinusi* erdőben az en matkarnak La-[54r:]lagenak dicseretitt éneklem, és midön gondaimtól üres lévén, az én földemnek határán kivöl sétálok, fegj-vertelen lévén, elfút előttem a' farkas.

Esculus: arbor ex genere glandiferarum — *Mak-fa*.

Esculetum: locus esculis consitus, *makfás helyly*.

Oden 12. lib. 4. tres priores strophas conjunge cum 12. elegia Ovid. *Tristium* lib. 3.¹⁷⁵

Ode 2. lib. 2. Similis 22. lib. 1.

Avaritiam vituperat et liberalitatem extollit. Quo mihi divitiae, si non concedatur uti.¹⁷⁶ Scripta in genere didascalico docens frugalitatem.

1. Oh fősvénység gyűlölő Crispe Sallusti! Semmi haszna nintsén annak a' pénznek, a' mellyet a' fősvény földben el-tésznek, hanem ha mertekle-tesseén élnek véllé.

2. Az ö Attyafiaihoz való Atyai indulattyaért sokaigh él Proculejus, (*Eques*^d Romanus Augusti amicissimus, qui adeo pius fuit erga fratres suos Scipionem¹⁷⁷ et Muraenam, ut spoliatis propter bellum civile omni patri-monio fratribus patrimonium suum ex integro diviserit, quod cum eis jam antea ex aequo diviserat) es az ö hire örökke-el-oszolhatatlan szárnyan jár. Id est Örökke fen-marad. [54v:]

3. Messzebb ki-terjed a' te Orszaglasod, ha a' te kivansagodát meg-za-bolazod, mint sem ha Lybiat a' tavoly valo Gades szigetével edgjütt hatal-mad alá hajtana, es mind az Africabeli 's mind a' Gades beli népek¹⁷⁸ csak egjedöl néked szolgálnának.

4. Az iszonyú vízkorságos Ember magának kedvezvén, mind dagadton dagad, es öregbíti nyavalyáját, 's szomjusagát sem enyhitheti, hanem-ha az ö nyavájának oka az eö meg-fejéredett testeben es a vizes nedvesseg szellyel-foly¹⁷⁹ az ereken.

^d [E szótól a zárójel bezárásáig aláhúzva.]

5. A' Cyrus Király székeiben-be-allatott¹⁸⁰ Phraátest a' kösséggel nem edgjező bölcs Ember¹⁸¹ a' boldogok közze nem szamlallya, és a' kösséget a' hamis velekedestől el-tanéttya.

6. Az Orszagot, Kórónát, es az erdemlett dicseretett dicsösségett csak annak adgya a' ki a' nagy gazdagságokat hozzá nem ragado vissza-fordult szemmel nezi. Id est non captat divitias.

P. Virgilii Maronis Georgicorum libri primi concatenatio, 2dum tabellam¹⁸²

Absolvitur quatuor partibus: 1, Propositione 2. Invocatione 3. Narratione sive tractatione 4. Conclusionem.

- I. Propositio 4druplex est: utpote generaliter omnium quatuor librorum summam complectens.

Quadri-partitio	1. De cura agrorum	lib. I.
	2. " vinearum	lib. II.
	3. " jumentorum et pecudum	lib. III.
	4. " apum	lib. IV.

- II. Invocatio praesidum rerum propositarum, ut sunt:

1. Dii et Deae
2. Homo, Augustus Caesar

[1.] Dii et Deae, quos invocant, hi sunt:

1. Phoebus et Phoebe (id est sol et luna).
2. Liber, id est Bacchus et Ceres; illi aquae potum in vinum et glandem in panem mutarunt.
3. Fauni et Dryades.
4. Neptunus percussa Tellure equum produxit.
5. Aristaeus in Caea insula praeses jumentorum tercentum.
6. Pan Deus Arcadiae, pecorum ibidem custos in monte Menalo; Tegeus, in oppido Tegea.
7. Minerva, oleae inventrix.
8. Triptolemus Celei filius, unci monstrator aratri.
9. Sylvanus cupressum ferens. [55v:]

In omni genere hi et hae sunt Dii et Deae.

2. Invocat hominem, Augustum Caesarem, quem per adulationem constituit:
 1. Deum terrestrem: vel Romae, vel totius terrae vel Authorem frugum tempestatumque potentem.¹⁸³
 2. Deum maris immensi et omnium marinorum.
 3. Sidus novum in Libra inter Virginem et Scorpionem et sic Deum coelestem!

4. Regem Inferni, cuius tamen regni optionem rejectam^e vult Poëta, utcunque Inferni Elysium a Graecis laudetur, et Proserpina amet ibi habitare, tamen rejicit.

III. Narratio sex-partita. Nimirum:

1. De aratione, ubi agricolendi rationem ostendit.
2. De instrumentis agricolae, quae enumerat.
3. De signis fertilitatis et sterilitatis.
4. De seminatione. Sementis rationem docet.
5. De laboribus agrorum, extra tempora agricolae solita. Laboris rustici varia distincta temp.
6. De tempestatibus { praecognoscendis et
antevertendis.

Tempestatum prognostica exequitur. Indeque arrepta occasione ad prodigia, quae Caesaris mortem denunciarunt, digreditur. Civile bellum praesagit.

I. Circa arationem considerata quatuor:

1. Tempus arandi: ver et autumnus.
2. Numerus arationis, quod quater debeat fieri.
3. Praecognita arationis ac praediscenda.
4. Terra aranda [56r:]

Circa terram duo considerata:

1. Natura investiganda, ubi fit digressio ad proprietates quarundam terrarum.

(1) In genere:¹⁸⁴ Hic segetes, illic veniunt felicius uvae.¹⁸⁵

(2) In specie:¹⁸⁶ Ut Tmolus crocum, India mittit ebur etc.¹⁸⁷

2. Discriminatio terrae, quod alia sit TERRA

1. Foecunda, quae tam vere, quam autumnus aranda.

2. Infoecunda (arenosa), tantum autumnus aranda sub Arc-
turum, utriusque ratio ibidem habetur.

3. Effoeta, id est continua feracitate exhausta, cuius re-
media:

(1) Novale relinquenda, si possit. Vel —

(2) mutato semine serenda, quae sint: legumina, vicia,
lentes, fabae, lupini, non autem linum, avena, papa-
ver. Et si possit,

(3) saturanda fimo pingui vel cinere.

^e rejectam

4. Inarata, in cuius cultura incepta stipulae incendendae et exurendae, propter rationes 4 ibidem
5. Arata ad serendum eaque glebosa, cuius remedia:
 1. Ante seminationem et in seminatione:
 1. Frangendae glebae rastris et vimineis cratibus.
 2. Terga suscitanda rursus percurrenda aratro.
 3. Preces pro {hyeme serena et
humidis solstitiis} fundendae.
 2. Post seminationem cumuli sunt frangendi.
6. Sata. Ubi recenset {1. Mala nociva pestes
2. Eorundem remedia}

Ubi fit digressio ad causam terrae 2plicem:

Agri- cul- tu- rae origo	{	1. Corruptentem,¹⁸⁸ nempe Jovis imperium, [56v:] ubi iterum digreditur ad illas artes, quae Jove imperante sunt introductae, utpote agriculturam, nauticam, astronomicam, venationem, piscationem et ferrariam. 2. Reparantem,¹⁸⁹ nempe Cererem.
--------------------------------------	---	---
7. Frumentata, seu quae jam in culmis continet segetem; recensentur {1. mala
2. remedia} ordine in Virgilio.

II. Instrumenta agricolae enumerat.

Ut sunt: vomis, aratrum, plaustrum, tribula, trahea, rastrum, crates, vanus; mature praeparanda: buris, temo, dentalia, jugum et tilia et fagus, stiva, quorum robora fumo prius exploranda. Area quomodo facienda; cuius mala damna: talpae, bufo, curculio, formica. Remedia, si bene curetur.

III. Signa fertilitatis:

... cum se nux plurima sylvis

Induet in florem et ramos curvabit olentes:

Si superant foetus, pariter frumenta sequuntur,^f

Magnaue cum magno veniet tritura calore.¹⁹⁰

Sterilitatis e contra recenset:

At si (tantum) luxuria foliorum exuberat umbra,

Nequicquam pingves paleae teret area culmos.¹⁹¹

^f sequuntur

IV. Sementis rationem docet.⁸ Ubi:

- | | | |
|---|---|---|
| 1. Medicamina seminum | { | 1. Perfundere nitro. |
| | | 2. Exiguo igni madefacere. |
| | | 3. Purgare iterum, si degenerent. |
| 2. Tempus serendi ad quaedam sydera | { | 1. Post aequinoctium: hordeum, linum, papaver serendum |
| 1. Autumno | | 2. Post occasum Plejadum et Coroneae matutinum: triticum, fabae, medica et milium. [57r:] |
| 2. Vere, in ortu Tauri et occasu Canis, utrumlibet. | | |
- Hinc fit digressio ad utilitatem astrologiae, ubi habetur:

- | | | | |
|---|------------------------------|---|------------|
| { | 1. Duodecim signorum Zodiaci | } | descriptio |
| | 2. Quinque zonarum coeli | | |
| | 3. Constitutionis orbis | | |
| | 4. Poli Arctici et Antartici | | |

V. Labores agricolarum extra tempora agricolae solita enumerantur, ut tempore:

- | | | |
|-------------------------------------|---|--|
| Operum rustico-
rum tem-
pora | { | 1. pluvioso, quae sint agenda, vide in Virg. |
| | | 2. festivo, quae liceat agere vide etiam. |
| | | 3. nocturno et diurno, ibidem. |
| | | 4. hyemali, quae soleant agi, ibidem. |

VI- ta pars narrationis de 6-ta cura agricolarum, quae est venturas tempestates praecognoscere et praecavere. Ubi duo facit:

1. Attentionem conciliaturus enumerat graphice tria tempestatum genera: 1. ventorum, 2. imbrium, 3. tonitruum.
2. Ad cautionem tempestatum duplices ostendit causas et vias:
 1. Deorum gratiam docet esse quaerendam et sic tempestates antevertendas precibus etc.
 2. Certa signa tempestatum enumerat, ex quibus praecognosci possint. [57v:]

Idque duobus modis: {

1. In genere ¹⁹²
2. In specie

⁸ [Utána még egyszer:] IV. Seminationem docet.

1. In genere¹⁹³ duobus modis:

1. Commendando authorem prognosticorum, Deum, qui statuit tempestatum prognostica.

2. Enumerando prognostica ventorum, pluviarum et serenitatis, in communi.

1. Ventorum^h dat prognostica decem, ut sunt: 1. tumor maris, 2. fragor e montibus, 3. mugitus fluctuum a littore, 4. murmur nemorum, 5. mergorum ad littora frequens volatus, 6. fulicarum in arena lusus, 7. ardearum sublimis volatus, 8. tractus stellarum cadere visarum, 9. paleae et frondium volatus, 10. plumarum in aquisⁱ collusio.

2. Pluviarum prognostica numerat duodecim: 1. fulminatio vel tonitru a Septemtrione, 2. tonitru orientale et occidentale, 3. gruum sublimis volatus, 4. bouum respiratio, 5. hirundinum volatus supra aquas,^j 6. ranarum coaxatio, 7. formicarum ova sua exportantium aspectus, 8. Iridis apparitio, 9. crocitus corvorum turmalium, 10. balnea avium, 11. nimia cornicis crocitatio, 12. lucernae scintillatio et fungorum candelae concretio.

3. Serenitatis futurae adducit indicia novem: 1. stellarum acies non obtusae, 2. nec lunae facies in ortu obscura, 3. nec tenues lanae per coelum feruntur, 4. neque halcyones in littore ad calorem solis alas exsiccant, 5. nec sues ore stramina jactant, 6. nebulae ima petunt, terraeque incumbunt, 7. vespertinum noctuae silentium serenitatis est praesagium, 8. Nisus sublime volans in aëre puro se ostentans, 9. corvus presso gutture ter vel quater vocem ingeminans. [58r:]

N.B. Hic proleptice¹⁹⁴ respondet ad quaestionem illam: unde nam sit, quod hominibus rationalibus bruta magis praesentiant tempestates.

^h [Ettől a sortól a 2. pont végéig a belső lapszélen, a szövegre merőlegesen írva:] VI. *Tempestatum prognostica exsequitur.*

ⁱ quis

^j aquas, [a szókezdő betű pótlólag besúrva]

2. Jam specialia¹⁹⁵ tempestatum prognostica enumerat. Id-que:

1. Ex vultu lunae: cum nimirum incipit renasci luna, 1. si obscura sit, pluviam; 2. si rubicunda, ventos; 3. si pura quarto post novilunium die, serenitatem reliqui mensis denunciat juxta illud: *Pallida luna pluit, rubicunda flat, alba serenat*.¹⁹⁶

2. Ex ortu et occasu solis et signa dat:

1. Ex coloribus solis orientis, ut:

(1) si sol oriens sit maculosus, signum est pluviae. At (2) si radiis obscura nube interruptis, aut (3) in ortu fuerit pallidus, grandinem denunciabit.

2. Ex coloribus solis occidentis. Nimirum (1) caeruleus denunciat pluviam; (2) igneus Euros; (3) maculosus ventum pariter et nimbos, at (4) si in ortu et occasu lucidus erit ejus orbis, serenum expectat.

3. Si vero sol ecclypsetur, etiam bella denunciat, ut et Julio Caesare extincto.

Ubi fit digressio ad alia signa bellorum civilium et ad necem Julii Caesaris, quam exaggerat¹⁹⁷ a praeterito et a futuro et fingit uno et viginti signis obitum ejus, veluti [58v:] deploratum et vindicatum fuisse. Quae signa in Augusti gratiam ordine ibidem enumerat.

IV. pars poematis hujus est conclusio.

Concludit totum librum a precibus suppliciisque^k Deos:

tutelares Jovem, Martem etc.

indigetes, Romulum

Oran- do	{	1. pro vita Augusti, quem timet eripi a Diis,
		2. propter praesentis seculi tumultum,
		3. propter facinus et conjurationem,
		4. propter Martis saevitiam, cujus furorem describit a simili aurigae a quadrigis abrepti, quod adeo praecipites in scelestam ruant arma, non secus ac feroces equi carceribus emitti. Atque sic:

Hactenus haec satis, ulterius ratis hinc mea tendit.¹⁹⁸

^k suppliciisque [Bizonytalan olvasat.]

**P. Virgilii Maronis Georgicorum libri primi
explanatio analytica¹⁹⁹**

In omni poëtico opere explanando solidioris cognitionis ergo tria sunt cognoscenda et investiganda, nimirum:

- I.¹ Quaedam ante expositionem et extra opus ipsum protheoriae seu proemii ergo: ubi semper occurrit [59r:] titulus praesumpti operis signans authorem et denominationem poëmatis.
- II. Quaedam in ipsa expositione; ubi continuo videnda duo: 1. quid, 2. quomodo, id est qua methodo et quibus verbis rem ipsam tractet poëta. Illud docebit summa seu argumentum operis. Methodum vero monstrat tabula seu analysis logica.²⁰⁰ Verba in cursu expositionis interpretanda facta expositione triplici: (1) lexica sive grammatica, vertendo scilicet paraphrastice sive vernacule; (2) rhetorica, tropos figurasque notando; (3) mythologia, fabularum scilicet et historiarum enarrationem subnectendo.²⁰¹
- III. Quaedam iterum post expositionem: ubi videndum, quae nam ex poëmate illo possint in usum nostrum derivari et transferri.

Virgilii Georgica, divino auxilio explanaturis ante expositionem occurrit titulus praesumpti operis. In quo duo sunt:

1. author operis,
 2. denominatio ejusdem
- [I.] Author hujus operis indagatur fuisse [Publius] Virgilius Maro, qui Georgica post B[ucolica] scripsit, anno aetatis suae ci[rciter 40mo] Necapoli, absolvitque toto se [.....] Cujus authoris
1. Historiam in proomio [.....]
 2. Scopum autem quod attinet [.....] in Georgicis sc[.....] [59v:]
 1. Maecenatis jussu, cuius gratia tum Augusti familiaritatem nactus est, tum agros amissos recuperavit, Quod ipsemet 3-tio Georgicorum versu 41. fatetur — *Tua Maecenas haud mollia jussa. Te sine nil altum mens inchoat.*
 2. Studio inclarescendi inter sui temporis poëtas, ut ipsemet fatetur Georgicorum 3-tio versu 8.
*Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.*

¹ [Az I-III. pont mellett a levelek kötése alá került, s ezért olvashatatlan merőleges sor.]

3. Vel maxime propterea, ut primus ipse ex Latinis tentatis omnibus materiis a poëtis Graecorum celebribus tractatis omnem Graecorum poëtarum laudem in Latium transferat, ut ipsemet Georgicorum 3-tio versu 10. et 11. fatetur:

Primus ego in patriam mecum (modo vita supersit)

Aonio rediens deducam vertice Musas.

Namque prout in Bucolicis Theocritum imitatus est, in Aeneide Homerum (licet longo intervallo) secutus est, ita in Georgicis his Hesiodum (qui primus omnium de agricultura scripsisse creditur) imitatus est, eumque longe superavit omnium fere testimonio adjudicante, ut ipsemet Georgicorum 2. versu 176 fatetur:

Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.

- [II. Quod ja]m ad denominationem attinet: poema denominationem sorti-
turi solet:

[A materia,] eaque tum verbali seu notionali, tum vero [reali] seu a re tractata.²⁰²

[A forma, eaque] tam interna et essentiali, quam externa [seu ev]identiali.²⁰³

[A materia ve]rbali seu notionali, id est a versibus²⁰⁴ [hoc poëma] est epicum, quia uno metri genere [est conscriptum, sci]licet hexametro-dactylico. Quod [metrum pr]imum et magnificum, magnisque [rebus apt]issimum. Sed dicendi characterem [60r:] Virgilius ita observavit accurato, ut nullibi supra mediocritatem assurrexerit.²⁰⁵

A materia reali seu a re tractata²⁰⁶ vocatur Georgicum, quia scriptum est de re rustica; et in plurali, Georgica, id est poëmata vel documenta, operum rusticanorum praecepta continentia. Dicuntur enim a γεα vel γῆ, id est terra et ἔργον, id est opus, officium, quasi poëmata terrestrium operum vel rusticanorum officiorum documenta sive praecepta continentia, complectentia, praescribentia. Hinc: Georgica, id est agricultura; Georgos, id est agricola; Georgicos, id est agricolendi peritus.

A forma vero interna et essentiali, id est tractationis modo est exegematicum poëma, quia didascalice, sine alterius personae introductione, interlocutione ipsemet poëta tradit ea, quae ad operum rusticanorum scientiam pertinent.

Formam externam, id est artificium seu technopaegnium in carmine latens non habet, propterea nec denominationem ab ea sortiri potest.²⁰⁷

In expositione jam videnda duo: 1. Quid, 2. quomodo, id est qua methodo tractet [poëta et] quibus verbis. Illud docebit argumentum [sive summa]. Methodum monstrat tabula. Ve[rba in cursu ex]positionis interpretanda facta expositio[ne triplici:] 1. lexica seu grammatica vertend[o paraphrastice] sive vernacule; 2. rhetorica annotando tropos et fig[uras:] 3. mythologia, id est enarrando [fabulas et historias.]²⁰⁸

Argumentum generale [.....]

[60v:] Georgica Virgilii continent documenta de praecipuis agrestum laboribus, qui quoniam sunt quadruplices, nimirum 1. frugum, 2. arborum, 3. pecorum, 4. apum, seu: aratio, plantatio, pastio et mellificatio. Hinc Georgica etiam digesta et distincta sunt in quatuor libros, quorum priore frugum seu arationis, 2. arborum seu plantationis, 3. pecorum seu pastionis, 4. apum seu mellificationis curam Virgilius enarravit et docuit, sed majori cum eloquentiae svavitate, quam rerum soliditate. Utpote quibus multas poetarum ethnicorum inseruit fabulas, multaue neglexit necessaria, multa etiam non satis lucide explicuit aut etiam minus vere, ut ex scriptis Aristotelis, Theophrasti, Catonis, Varronis, Columellae, Plinii, Palladii et aliorum, qui hanc artem copiose executi sunt, intelligi potest. Volens autem et prodesse et delectare poëta, praeceptis agriculturae inseruit quam plurima, non tantum philosophemata varia, sed etiam argutas fabularum narrationes, ut reliqui argumenti seriem commendent et lectorem varietate quadam reficiant atque in officio contineant. Singulos demum libros summa cum prudentiâ novi argumenti interpretatione seu παρακβασι, id est digressionem²⁰⁹ concludit, primum, narratione prodigiorum Julii Caesaris caedem secutorum bellumque civile futurum praesagientium; secundum, a laude vitae rusticanae; tertium, a descriptione pestilentiae pecorum; quartum, a fabula Orphei et Aristaei. Neque tamen absque ratione et contra nominis etymologiam hos libros dixit esse Georgicos, quia Varrone teste ager ipse etiam est vel sationalis, quem ab arando arvum dicimus, vel arboribus consitus, quem arbustum appellamus; vel pecoribus pascendis pascuis [61r:] idoneus, quem pascua nominamus; vel vero floridus, quem viridarium apibus conveniens vocamus.

Laetae segetes, id est fertiles, feraces, uberes, opimae, pingues.

Expositio Hungarica lib. 1. Georgicorum

Micsoda csimállyon kövér vetemenyeket, micsoda időben kellyen szántani a' földet és a' szőlőket kötözni, es micsoda gond kivantassék az öreg barmok²¹⁰ körül es az apró barmok körül micsoda dajkalkodás,²¹¹ és mennyi probált tudomány²¹² (melly nagy mesterség) kévantassék a' fösvény méhek körül, Immár én arról kezdek enekelni, jo Maecenas. Ti oh Vilagnak ragyogó lámpási (Nap és Hold), kik az el folyó Esztendőt igazgattyatok az Eghen, Liber es tapláló Ceres, hogy ha a' ti ajandektokból (valtoztattya-meg a' föld a' makkal²¹³ való élést kövér gabonával való élésre) a' föld a' makkot kövér gabonává valtoztatta,^m (hogy az emberek ne éljenek többé makkal, hanem kövér gabonából sült kenyérrel) és a' viz italt boritall meg-egyeletette²¹⁴ (hogy már az emberek nem csak vizett innanak, hanem a' ti tölletek talált szőlőnek boravalis éljenek). Tiis, Mezői Pasztoroknak közelebb segellő Jstenei,²¹⁵ legyetek segedsegül, egyszer- 's mind Erdei Faknak Jstenei, és Jsten Asszonyai,²¹⁶ a' ti ajandektokról eneklek. Te is, oh Neptune, kinek nagj három águ dardajával, véllajával²¹⁷ a' Thessaliai föld²¹⁸ meg-üttetvén, egy visető²¹⁹ lovat ellett, Teis erdő mivelő Aristae,²²⁰ kinek a' Caea szigeteiben 300 fejr tulkai legeltetnek, Te magadis oh Tegeabeli Pán Isten, Juhoknak pasztora, el-hagyván a' te hazadnak, Arcadianak berkeit²²¹ es a Lycaeus hegyenek ligeteit, hogy ha te neked gondod vagyon a' te [61v:] Menalusodra (Arcadianak kies hegyére), legj jelen; es te Minerva bolcsessegnek Jsten Asszonya,²²² ki az olaj fanak talaloja vagy; és te is horgas eke találó kis gyermek Triptoleme,²²³ Te-is a' gyenge Cypros fát gyökeréről nevelő²²⁴ Sylvane; egy szoval minden Jstének es minden Jsten Asszonyok, valakiknek gondotok vagyon a' földre,²²⁵ es a' kik valami magból uj gabonat neveltek, és a' kik az Eghből a' vetésekre bőséges harmatot bocsátotok; te is legannyival inkább²²⁶ Auguste Caesar, a' ki még bizontalan dolog és szabad akaratodban vagyon, minek utanna osztán innen által költözendel,²²⁷ majd minémü Jsteneknek seregében fogsz vitetetni, szamlaltassál, hogy ha Romanak é vagy az egész földnek akarsz gondviselőjének lenni, és tegedet az egész vilagh Gabonának Jsteneknek és szelveszeknek Uranak tarcson, a' te anyadnak Venus Jsten Asszonyának szenteltetett Myrthussal²²⁸ tegedet fel koronazván; Avagy hogj ha a' nagy tengernek legy-é Jstene és az hajosok csak egyedöl tegedet tisztellyenek, es ez világ végén levő Thule szigete²²⁹ csak teneked szolgállyon. *Thule seu Tyle*ⁿ est insula Oceani inter occidentem et Septemtrionem remotissa et ultima ex insulis notis, in qua solstitio, id

^m valtoztatt<y>a,

ⁿ [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzza a kéziratban.]

est in medio aetatis nullae sunt noctes et in medio hyemis nulli dies. Nunc vocatus Islandia.

És tegedet Tethys a' Neptunus Felesege mindenik ő habjaival vejének vegyen. *Tethys*, -yos,^o filia Coeli et Vestae, uxor Neptuni.

Avagy penig ama' Nyari hosszas ho-napoknak, Junius és [62r:] és Julius Havanak²³⁰ Uy Csillaga légy, az holott tenéked az Szüz és az utanna következendő Scorpio jegyek között, scilicet a' Mertekben helyly adatik. *Erigone*^p fuit filia Jcari et soror Penelopes, quae patrem suum a rusticis ebris occisum ita luxit, ut se ipsam praedolore suspendit, sed miseratione deorum mutata fuit in coeleste signum, quae Virgo dicitur. *Chelae*, -arum,^q sunt scorpionum et cancrorum brachia ita dicta a forficulis denticulatis, quos Graeci χηλας vocant.

Jnnön maga immár a' tüzes Scorpio-is az eő labait öszve vonnya, és az egesz Eghnek nagjób részét teneked hadgya. Akar mi nemü Jsten légy, (mert tegedet ne is remellyen a' Pokol ő Kirallyanak lenni, Te se kévany olyan kegyetlen Uralkodást, jollehet a' Görög Poëtak csudalkozva dicserik ez Elysium gyönyörűsége²³¹ mezéit; *Elysium*^r 2dum poëtas est locus in medio Inferorum summis voluptatibus plenus, ubi dicuntur esse animae bonorum. Virg. *Sed amoena piorum concilia Elysiumque colo*.²³²

Sem penigh Proserpina vissza jöni nem igyekezzék az Annya utan), *Proserpina*^s id est Curta,²³³ est filia Jovis et Cereris, quam Pluto ex Aetna rapuit in uxorem. Ceres autem ubique eam anxie quaesivit, et cum tandem comperisset, Jovi conquesta est, qui sententiam dedit, ut si nihil adhuc Proserpina gustasset apud Inferos, matri redderetur. Sed quia illam aliquid gustasse mali Punici grana constabat et Ceres inconsolabiliter dolebat, Jupiter eam ita placavit, ut Proserpina medio tempore esset apud matrem id est apud Superos et medio tempore esset apud Inferos. [62v:] Est igitur Proserpina uxor Plutonis et Inferorum regina et est luna, quae quando crescit, est apud Superos, cum vero decrescit, apud Inferos.

Adgy szabad menetet és mereszelly igyekezetemben.²³⁴ Legy segedségül és velem edgjüt az eletnek modgyát nem tudó Parasztokon könyörülven Kezdgy hozzá, es meg mostan^t (dum adhuc vivis) szokjál hozzá a' segedségül való hivashoz.

^o [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^p [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^q [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^r [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^s [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^t [Fölötte a sorok közé írva:] dum ad

Első kikeletkor, mikoron az havasokon az hó megolvad és a' nap nyugati szeltől²³⁵ a' földnek fagya ki-megyen, Már akkor kezdgjenek ennekem az en ökreim a' földben jó méllyen bocsatott²³⁶ ekeben nyögni, és a' barazdában meg-kopott szántó-vasam fénleni. Az a' vetés terem osztan a' fösvény szántó-vető^u Embernek kívánsága szerént, a' melly hevet es hideget ketszer érez, annak lesz[en] bö aratása.²³⁷ De minek előtte az isméretlen sik mezőt fel szántanók, a' szeleket és az Eghnek külömb külömb féle természetit jo eleve meg-kel[l] tudnunk, és az helyeknek eleitől fógva szokott [il]lendö mivelésének modgját és alkalmatosságát, és minden tartomány minek termesere légyen alkalmatos²³⁸ és minek (mire) nem (mit teremjen és mit nem). Mert itt a' Gabona, amott penigh a' szölő terem inká[b,] másutt peniglen a' fai gyümölcsök, és önnön mag[uk] kenyén teremnek a' füvek. Nem lad-dé, hogy a Lyd Tmolus hegye²³⁹ leg-jobb sáfránt terem, Jndiaból penig származik az Elephánt tetem;²⁴⁰ ama' kényes gyenge Arabiai Sabaeusoktól²⁴¹ penig a' tömjén? ['S] a' mezételen Chalibeseknél terem a' vas, és m[érges] [63r:] Hodokat (vidrakat) a' Pontus Tengersé termi, és az Epirus szigetéből származnak amaz hires Elisbeli jatekokban palmakat el-nyerő jo futó kancza paripák.²⁴² Eleitől fogva (leg-ottan, mindgyart) ezeket a' törvényeket és örök köteseket bizonyos helyekben be-oltotta a' természet, mihelyt Deucalion az üres világban köveket hagyigált, az honnan az Emberi kemény Nemzettség született. *Deucalion*^v Promethei fuit filius, rex Thessaliae et habuit in matrimonio sororem patrulem Pyrrham Epimethei filiam, quorum temporibus fuit in Graecia grande diluvium, in quo totum genus hominum periit praeter Deucalionem et Pyrrham. Qui cum perlati fuissent in montem Parnassum, cujus tantum duo vertex eminebant, ibi consuluerunt oraculum Themidis deae qualiter genus hominum reparari posset, quibus responsum est velatis capitibus post terga esse jactanda magnae matris ossa. Interpretati autem cum essent magnam parentem esse terram, ossa ejus lapides jecerunt post se, ex quibus hominum genus renatum est. Cujus etiam Ovid. meminit cum ait:

Inde genus durum sumus experiensque laborum,

*Et documenta damus, qua simus origine nati.*²⁴³

Epimetheus: filius Iapethi et frater Promethei, pater Pyrrhae.^w

Annakokáért azt cselekedd, hogy a' kövérföldett mindgyart az Eszten-dőnek első ho-napiban jó méllyen forgassák-fel az erős ökrök, es a' fel-szantott rögekett a' napnak melege tegye porhanyóvá. De-ha a' föld nem léjend

^u szántó-vaető

^v [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzza a kéziratban.]

^w [Ez a névmagyarázat a lapszélre írva a sorokra merőlegesen.]

termékeny, ősz-kezdettkor elég lészen vekonnyan fel-szántani, Hogy amott a' kövér vetést el ne nyomja a' fü, itt penig hogy a' sovány földnek kevés nedvessége ki ne szaradgyon. Te ugyan a' ki minden második Esztendőnként a' meg aratott uj mezőket (szántóföldeket, ugarakat) változtatván nyugodni hadgyad 'S mohval kemenyedni engedgyed a *kesőn termő földet*, id est infoe[cunda],^x had köveredgjen,²⁴⁴ Avagy ott ves mas Esztendőre kelve^y Gabonat, ahunet elsőben a' csattogó (csörgő) hivelykü (tökü) kövér [63v:] hejas hüvelykes veteményeket, avagy a' lednekeknek²⁴⁵ ve[kony] termésit es a' keserű vad babnak töredekeny szarait és csörgő csattogo csadeit²⁴⁶ ki-temended. Mert a lenek es [a'] Zabnak az ő vetése meg sovanyettya a' földet, meg sovanyettyak az alom szerző²⁴⁷ makokis. De mind azon által könnyeb az Esztendőnként valo változás, [csak] hogy a' sovány földet ne szegyenlyed köver ganejjal meg kövereteni elegyeten, es az el sovanyodott földek [föle] tisztatalan ganej hamvat tölteni es hinteni. Ekk[épen]-is a' vetesnek változasa által meg-ujulnak a' földek és termékenyebbé lesznek. Azonközben nem kicsiny haszna vagyon a' földnek fel nem szántásának is; gyakorta [hasz]nált fel gyujtani is az el-sovanyodott földet, és a' kön[nyü] tarlót pattogó lángal meg egetni. Akar azért, hogy [on]néti titkos erőt vehessenek a' földek, és köveren teremjenek füvet, eledelt; Akár azért, hogy azoknak a tűz által minden rosszasagok kiföjön, és a' haszontalan nedvesség kiszaradgyon; Akar azért, hogy az meleg több utakat njisson és a' be rekedett lelekző lyukakat meg tagétsa, a' mellyeken az uj nedvesség mehessen be a' füvekre; Akar azért, hogy meg kemenyettse inkább, és a' földnek fel nyilt ereit be rekes[sze,] hogy a vékony (gyenge)^z esső és a' napnak rekkenő melege, avagy az eszaki szelnek²⁴⁸ által-meg ható hidege megne csipje. Ezek felett sokat hasz[nál] a' szanto földnek, a' ki a' haszontalan rögeket el rón[tya] gereblyével, és vesszőből csinált boronával, és azt [a'] sarga kálásznak Jsten Asszonya a' Ceres²⁴⁹ jo szemmel (nem ok nélkül, nem hijaban) nezi a' magas Eghből,²⁵⁰ Es [a' ki] az első szantásban ejtett nagy rögeket (a' ki a' szantásban a' melly rögeket ejt, azokat) viszontagsaggall ker[esz-[64r:]tö]l fordúlt ekejevel el-rontya, es szorgalmatossaggal gyakorollya a' földet, es parancsol a' szántó földnek. Ti szanto vető Emberek nedves Nyarat és szaraz Telet kevannyatok a' ti vetestekre, mert a' szaraz Tél teszi köverre a' gabonakat. Akkor a' föld köver, semmi munkával nem köveredik ugy meg. Moesia tartományának is Gargara nevü mezeje is mint szep tiszta teli idővel, örülve csudalkozik az a' maga termisin. Mit

^x id est infoe[cunda] [A lapszélre írva, a szó vége levágva.]

^y kelve [a sorok közé írva]

^z <fel-nyilt>

mondgjak arrul a' ki mindgjart követi a' földet, és a' nagy göröngyöket és raka-sra gyült haszontalan földet el töri és szellyel hinti?²⁵¹ annak utanna vizett bocsát a' vetésekre, és szuntelen valo folyamatocskakat? es mikor az el-égett földnek füvei [el] szaradnak (ki asznak), akkor mindgjárt a' meredek hegyrül vizett vészen le a' földre; az ott alá csörgedez a' köveken, és folyasaval az el szaradott földet megenyhíti? Mit mongyak arról? a' ki hogy a' kövér gabonak meg-ne döllyenek, a' vetemenyeknek haszontalan köver-segét meg gyenge fűvében le kaszallya, mihelyt a' barazdakkal egyenlők lesznek azon vetemenyek. 'S a' ki a' tocsaban egyben-gyült vizett sziita-tó^a ²⁵² fövennyel fel itattya? kivaltképpen ha bizonytalan idejü ho-napok-ban a' viz ki-arad, es mindeneket iszappal el-fog, az honnet a' tocsak lagy meleg nedvesseggell telnek meg. Mindazonáltal, a' mint ezt az Emberek munkalkodasa és a' barmoké meg tapasztalta, a' gonosz lúd es a' Thraciai Strymon folyo vize mellet legelő darvak²⁵³ és a' keserü gyökerü Katang-koró (czikória) nem kevesse ártanak, avagy az arnyekis nem kevéssé árt. Maga sem akarta Jsten, hogy könnyü mivélése legyen a' földnek,^b a' ki elsőben mesterseggel kezdette mivelni a' földet, gondal szúrván-fel²⁵⁴ az halandó Embereknek sziveket; nem is adta meg, hogy az ő Orszaga heve-rés miatt el restöllyön, tunyúllyon. [64v:] A Jupiter Országlása előtt csak edgy emberis nem mivelte a' földet, Sem penig meg-hatarozni, avagy el osztani nem vala szabad; közre keresnek vala az Emberek, és önnön maga a' föld mindeneket minden munka nélkül terem vala. Az a' Jupiter adott artalmas mérget a' kegjokban,²⁵⁵ es ő hagyta hogy a' farkasok praedállýá-nak, és hogy a' tengeris haborogjon, és a' mézetis le verte a' fa levelekről, és a' tüzet is el rejtette az emberektől, és a' szellyel patakokon-ként folyó borokat be rekesztette, hogy így külömbb külömbb féle mestersegeket gondolna ki a szükség²⁵⁶ naponként, es a' szantás után keresné gabonáját (ke-nyerét) és a' tűz köben el rejtett tüzet verné ki. Akkor kezdettenek elsőben hajokazni,²⁵⁷ az hajosok is akkor szamlaltak meg a' Csillagokat, es bizonyos nevet adtak nekiek, nemelyiket Fias-tyuknak, némelyt Hyadasnak es ra-gyogó Gonczöl szekerének nevezvén. Akkor kezdettenek elsőben vadaszni es madaraszni,²⁵⁸ és azólta nemellyek a' tengerben-be menvén horoggal halaszni, nemellyek penig haloval, akkor találtatott a' Vass, és a' pengő vékony fűrész,^c (me[rt] az előtte való emberek csak ékkel hasetották meg-a' hasetandó fát), akkor találtak sok[féle] mesterseget. *Mindeneket meg-gyöz a'*

^a sziitató<val>

^b <'s>

^c fűrész,

serény²⁵⁹ munka, és a' szoros²⁶⁰ dolgokban untató²⁶¹ szükség. Ceres tanította elsöben a' szántásra az Embereket, midön már el-fogynának az Jsteneknek szenteltetett erdökben a' makkok, es Dodona eledelt nem adna. [65r:] (*Dodona^d est urbs Epiri, juxta quam nemus est Jovi sacrum abundans glandibus.*)

Annak utanna a' gabonához munka adaték, midön az artalmas ragja meg ütné gabona szarokat, és az haszontalan bogacs kóró teremne a' mezöben, el-vesznek a' vetemények, és helyekből csak nagy tövis, csadé,²⁶² lapu es bojtortjan terem, és a' szepen meg mivelt meg között a' kelletlen taklász²⁶³ es haszontalan zab nevelkedik-fel. Hogy ha azért a' földet szorgalmatosan²⁶⁴ meg-nem gyomlalandod gereblyével, és a' madarakat csörgövel²⁶⁵ el-nem üzöd, és a' vetést arnyekkel le-nyomó gaszt le-nem vagdalod (aratod) és könyörgesseddel esöt Jstentöl²⁶⁶ nem kérsz, csak hijaban fogod nézni a' más ember asztagját, és (gabonad nem lévén) ehsegedet az erdőben makk razasoddal fogod enyhíteni (el mulatni). Azt is meg kel mondanunk, micsoda eszközei legyenek az erős föld mivelésnek, vastag föld mivelő parasztoknak, a' melly nélkül sem vetést nem tehetnek, sem aratást fel nem vehetnek. Szántó-vas és leg elsöben-is a' görbe nehez eke és az Eleusis-beli Ceres²⁶⁷ Anyanak lassan forgo nagy szekerei, (*Eleusis^e civitas est Atticae provinciae, in qua dum regnaret Celeus rex et Cererem filiam suam quaerentem hospitio suscepisset, illa pro munere hospitalitatis filium Celei Triptolemum agriculturam docuit.*)

És a' csép es a' szának és a' nagy gereblyek; annak felette Celeusnak vesszöböl csinált hitvan alá való hazi eszközei, tövis boronak es szóró lapát,²⁶⁸ a' mellyeket mind jo [65v:] eleve meg szerezz, ha jó szántó-vető ember akarsz lenni.²⁶⁹ Mingyárt az erdőben meg fiatal korában nagy erővel meg hajtassek a' gerendelynek valo szilfa, és a' görbe[eke] formara neveltessék. Ennek legyen a töviröl nyolcz labni hosszasagú gerendely, annak ket füle és kettös hatu eke talpa. Levagattatik jo eleve a[ma'] járomnak való könnyü-hárs-fa is, és a' magas bikfa, es eke szarva, a' melly az ekét hatúl igazgassa, és efféle eszközöknek valo fák a' tűz feliben fel köttetvén meg próbáltassanak a' füstön. A' regieknek sok hagyományit hozhatom te néked elő, ha nem altallod, és effele aprolek dolgot nem restelsz meg-tudni. Elsöben is mindenek felett a' szürüt²⁷⁰ ama nagy ke[rek]ded gömbölyü sulyokkal²⁷¹ szepen meg-kell egyengetni és kezzel fel kell-asni forgatni, es ragado crétával meg kemenyeten, hogy a' füvek fel ne nőjjék, [sem] penig

^d [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

^e [A szóhoz tartozó latin magyarázat is aláhúzva a kéziratban.]

meg hasadozván fel ne porsolodgyék, annak utanna sokak ne arcsanak nekie, quia gyakorta a' kis egeretske alatta lyukakat es cs[ürt] csinalt, a' vagy penig a' vak vakondakok fel turták és a' lyukakban varas béka talaltatot es egyéb csudak, a' mellyek a' földben teremnek; es el hordgya a' nagy rakas gabonát a' güzü,²⁷² és a' szükölködő venségtől^f felő hangya. Szemleld-meg aztán midőn a' mondola fának az erdőben sok viraga vagy on és az eő jól szagoskodo agai meg hajlanak, hogy ha gyümölcse avagy virága több lelend a' levelénél, Szintén így a' gabonabol is varj jo aratást (es nagy rekkenő nyári hevséget). De ha [66r:] a' levele bovebb lelend a viragánál, semmi keppen nem leszen szemes a' gabona.²⁷³ Lattam ugyan sok mag-vetöket, kik az el-vetendő magot meg-orvosoltak, es elsöben saletrommal és fekete olaj seprelekkel meg öntötték a' bab veteményt, hogy a' gaznál²⁷⁴ nagyobb termése lenne, bövebben teremne es jobb fővő lenne, és akármi kicsiny tüznél is hamar meg (aznék) főne. Lattam, hogy sok munkaval keszettették a' magot, mindazon által el változott, hanem ha²⁷⁵ az emberi erő minden esztendőnként a' nagygyát kezzel szedi ki. Ekképpen mindenk az Jsten akarattyából²⁷⁶ hová tovább mind rosszabbak lesznek és alab szálnak. Nem külömben mint a' ki a' víz ellenében alig evezheti hajojat, ha valami keppen az evezestől megszűnt, es azt viszontagsaggal sebessen el ragadgya a víz mind hajostól. Annak felette, szintén olyan szükség nekünk a' medve fark²⁷⁷ nevő Csillagot és a' kecske bak jegynek az eő napjait és a' ragyogo sarkany nevő Csillagot meg tartanunk, mint szinten azoknak, a' kik az haborus szelveszes tengereken hajokazván veszedelmes helyeken hanyattatnak a' Pontus tengerén az Abydos varosa felé, azholott sok csiga terem.²⁷⁸ Ősz kezdetkor midőn a' mérték eghi jegy egyenlővé teszi a' napot az ettszakával, szancsatok emberek, és vessetek árpát a' mezőben mind tél kezdetig. Akkor vagy on ideje a' len és mák²⁷⁹ vetésnek is, és a' szorgalmatos szantásnak, míg a' föld szarazsága és az idő engedi. [66v:] Tavasszal kel a' babot vetni; tegedet is medica ló abraknak való fü,²⁸⁰ akkor vetnek a' jól meg ért szanto földben, és a' kölest is akkor vetik esztendőnként, Midőn a' ragyogo szarvú bika eghi jegy az időt ki nyittya, reggel a' nappal edgyüt fel kelvén szent György havanak elein,²⁸¹ és ellenben a' napnak sugari miatt²⁸² el enyeszik az eb csillag. De ha a' buza és egyéb kalaszos gabonának kedveért miveled a' földet, es csak a' kalaszos gabonának örüllsz, Elösszőr megvárd azt az időt, hogy a' fias tyúk hajnalban nap enyeszet felé²⁸³ le mennyen, mikor reggel a' nap fel kél és a' ragyogó Ariadné csillaga es

^f vereségtől

korónajais (e 9 constat)^g a' napnak sugari alól ki tessék (melly vagy on eszak felé) id est el mullyék mindszent Havanak 23dik napja és az után vesd a' földben a' te magodat, hogy sem mint eletednek jövendőbeli remenyét földben temessed.²⁸⁴ Sokan a' fias tyuknak le menetele előtt kezdték el a' vetést, de azokat remenlett aratások haszontalan gazzal trefálta-meg. Ha penig ledneket²⁸⁵ és valamely hitván török babot vetendesz, sem penig a' Pelusiumbeli jo lencsével valo bajlodást nem utallod, nem ad te neked homalyos idöket az el enyészö ökör pásztor Csillagh (id est Bojt mas havának ez elein vessed), Kezd-el, es mind a' télnek kezdeteig²⁸⁶ vess. [67r:] Annakokáért a' ragyogo nap e bizonyos reszekre osztatott világ kerekseget 12 Eghi jegyek által birja es igazgattyá. Öt által övedzetek vadnak az egen (Circulusok), a' mellyeknek edgjike a' felette ragyogó nap miatt tüzes es rekkenő; a' melly körül job es bal kez felöl ket leg-külsöb bek vadnak, fagyosok es zaporosok;²⁸⁷ ez ket külsök (szelsök) és középső²⁸⁸ két által övedzések enged tettenek az Jstenek jovoltából a' nyavalyás embereknek lakohellyül, és a' kettön vagy on altalút, a' mellyen a Zodiacus (id est a' 12 Eghi jegyeknek rendi) forogh, a' Világ a' mint eszak felé²⁸⁹ fel-emelkedik (id est^h ad polum Arcticum, supra horizontem acramⁱ verticalem) és Lybianak tartomanyára dél felé le hanyatlik. Es az éghi sarkalat minekünk mindenkor on fejünk felet vagy on, de amazt (id est polum Antarcticum sub quo Antipedes habitant) labunk alatt a' fekete Pokolbeliek²⁹⁰ lattyak, és a' mélységben valo lelkek. Jtt a' nagy Sárkány tekergös folyó viz modgyára nyúl-el, a' két Gönczöly szekeren által, a' melly Gönczöll szekere soha-el nem enyészik, hanem mindenkor fen vagy on.²⁹¹ Ott (amint mondgyák) avagy mindenkor ettszaka és sürü setétség vagy on, avagy meg-tér mi töllünk odais az hajnal és fel-virraszt, és mikor itt minekünk hajnallik, ott akkor ö nekik estveledik.²⁹²

^g e 9 constat [a lap szélére írva]

^h [A latin magyarázat aláhúzza a kéziratban.]

ⁱ acram [Bizonytalan olvasat.]

^j [A latin magyarázat aláhúzza a kéziratban.]

III. KÉZIRATOS DIÁKJEGYZET AZ 1670-ES ÉVEKBŐL

1. A kézirat

Kiadásunkban a Hubai János-kódex (MTAKK RUI 8° 140) még kiadatlan részeit tesszük közzé. (A kódex leírása Stoll Bélától: *A magyar kéziratosa énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565–1840*. Bp. 1963. 173. sz.) A kötet anyagának többi részét, a benne olvasható verseket a *Régi magyar költők tára* 17. századi sorozatának 11. kötete közölte. (Az első kuruc mozgalmak korának költészete 1672–1686. Kiad. Varga Imre. Bp. 1986. A kötet versei a következő sorszáмок alatt találhatók: 89, 92, 93, 103–105, 209–238.)

E két modern munka megállapításait alapul véve a kéziratkötetről a következőket mondhatjuk. A 132 levél terjedelmű kézirat 124v lapig tartó része, vagyis a régi törzsanyag egy kéz írása (kivéve a 75–76. leveleket). Tartalma: halotti búcsúztatók, alkalmi ünnepi köszöntők, vallásos énekek, két bújdosó-ének, egy verses consolatio s egy töredék. A versek egy része az erdélyi fejedelmi házzal hozható kapcsolatba: mint ünnepi köszöntő ott hangzott el (211. sz.), említés történik benne a fejedelmi család valamelyik tagjáról (216. sz.), vagy épp valamelyik távolabbi rokon halotti búcsúztatója, sírfelirata (92, 93, 105. sz.). A keltezett, ill. biztosan keltezhető darabok 1674-ben és 1675-ben íródtak, a többi keletkezését részint utalásokból (pl. az 1670-es évek protészantsüldözései), részint mivel folyamatos másolás eredményeként kerültek egymás mellé, ugyancsak az 1670-es évek közepére datálják.

Később Hubai János abrudbányai iskolamester a fennmaradó 125r–132v lapokra újabb imát és verseket írt 1707-ben, a következő megjegyzés kíséretében: „Hubai János b. e. most Istenben nyugovo jo atya helyett valo atya irásit látván, maga néhai elmélkedésit is azokhoz irta Posteritassa előtt valo emlékezetre K. Komaromi István kedvéért.” Ugyancsak a Hubai János nevet viseli a 75–76. leveleken található „*Series ante diluvianorum patriarcharum...*” című felsorolás.

A kötetünkben kiadott rész a régi törzsanyag közepén, a 38r–67r lapokon található. Stoll Béla megállapítása szerint „latin-magyar vegyes feljegyzések” találhatók itt, ami csak formailag igaz, mert e feljegyzések néhány Horatius-óda és Vergilius *Georgicája* egy részletének nyelvi, ritmikai, szerkezeti elemzés keretébe ágyazott prózai fordítását, helyenként latin prózai parafrázisát tartalmazzák. Ha tömören akarjuk meghatározni e „feljegyzések” műfaját, az *iskolai jegyzet* elnevezést használhatjuk.

Amint a régi törzsanyag többi része, ez a jegyzet is másolás útján került a kéziratkötetbe, amint azt a másolás során ejtett hibák (ugyanazon sor többszöri leírása, két betű egynek olvasása, szókihagyások) bizonyítják. Az (esetleg többszöri) másolás során a jegyzet karaktere is megváltozott valamelyest. Eredetileg valószínűleg iskolai előadás lejegyzésével készült; a IV. könyv 7. és az I. könyv 22. ódájának elemzése után otthon elkészítendő feladatra látszik utalni a szövegezés. Ez a jegyzet később kibővíthetett egyfajta óravázlattá, a *Georgica* elemzésének néhány megfogalmazását talán értelmezhetjük így. Mivel a diákok jelentős része utóbb hosszabb–rövidebb ideig maga is tanítással foglalkozott, a jegyzetek későbbi felhasználása és tanítványnak továbbadása általános gyakorlat volt. (Mészáros István: *Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról*. Bp. 1976. 10.) A másolás ténye is erre a fajta használatra utal.

Következik az elmondottakból, hogy a jegyzet a kézirat többi részénél lényegesen előbb is, de később is keletkezhetett. A keletkezés idejére vagy helyére semmi nem utal a feljegyzésekben: több diák–tanár generáció továbbadhatta korabeli szokás szerint, amíg az utolsó másolóhoz eljutott.

A jegyzet helyhez kötésével kapcsolatban csak megoldási javaslattal próbálkozhatunk. Abból kiindulva, hogy a törzsanyag többi része Erdélyhez köthető, feltételezzük, hogy ezt a jegyzetet is valamelyik erdélyi iskolában használták. Megerősíteni látszik ezt a feltevést, hogy a magyar nyelvű szövegrészben előfordul olyan szó (a fő melléknév 'finom' értelemben), amit csak az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* anyagában sikerült megtalálni. Talán tovább szűkíthető a kör, ha a kézirat 1707. évi tulajdonosa, Hubai János iskolamester személyét megvizsgáljuk. Hubai Abrudbányán működött. Elképzelhető, hogy a birtokába került kézirat leírója, „jo atya helyett valo atya” is Abrudbányán született vagy élt. Mint azt Jakó Zsigmond vizsgálódásai mutatják, Alsó–Fehér vármegye a legtöbb diákot Nagyenyedre küldte tanulni, így Abrudbánya és Nagybánya is 1662 és 1839 között 23 diákot küldött a Bethlen kollégiumba. Ez a szám csak a subscribált, azaz felső tanulmányokra lépő diákok létszámát jelzi, ezek közül is csak a bennlakó ösztöndíjas alumnusokét hiánytalanul. Jóval több diák volt, aki korábban elhagyta az iskolát, s vidéki tanítóskodással — gyakran szülőföldje környékén — folytatta életét. (Jakó Zsigmond: *A Bethlen kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában*. In: Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest 1979. 63–66.) A Hubai által később tovább írt jegyzetkönyv így esetleg kapcsolatba hozható a gyulafehérvár–nagyenyedi kollégiummal.

Erdélyi Lujza

2. A fordítás

A Hubai János-kódex iskolai jegyzetében a következő Horatius- és Vergilius-művek találhatók meg: az *Ódák* I. könyvének első négy darabja teljes fordításban (a gyűjtemény első szerelmes verse kimarad), a 6. óda teljes fordítása, a 7. óda a 14. sorig, a 22. óda a 12. sorig; a II. könyv 2. darabja teljes fordítással, a 14. óda csak szómagyarázatokkal; a IV. könyv 7. ódája — ennél csak a 2. strófa és a 4. strófa három sorának fordítása szerepel a magyarázatokba ágyazva, a 8. óda a 27. sorig; valamint a *Georgica* első könyvének mintegy fele, 251 sor. Ez utóbbi rendkívül részletes táblázatba foglalt szerkezeti elemzés és „*explanatio analytica*” kíséretében. (Az áttekinthetőség kedvéért az ódákat nem a jegyzet, hanem a horatiusi könyvek rendjében soroltuk fel.)

A. Akárcsak másutt Európában (lásd Balassa Brunó: *A latintanítás története. Neveléstörténeti forrástanulmány*. Bp. 1930. 283–284, 296–300), a hazai protestáns iskolák poétikai osztályaiban is olvastatták Horatius ódáit. Már 1521-ben és 1522-ben adott ki iskolai használatra szánt Horatius-köteteket Eck Bálint bártfai iskolamester (Mészáros: *Studia* 33–34). 1621-ben a sárospataki szabályzat említi Horatius nevét (Mészáros: *Iskolaiügy* 312). Gyulafehérvárott Martin Opitz Horatiust magyarázta a reggeli órákban (Váró Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Nagyenyed 1903. 39). Alsted, Bisterfeld és Piscator professzorok 1630-ban készítettek előterjesztést a gyulafehérvári iskola életének szabályozásáról. Kevés iskolai szerzőt említenek meg, de Horatius köztük van (uo. 115–117). Piscator poétikájában Ovidius és Vergilius után a harmadik költői olvasmány Horatius (Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*. Bp. 1971. 38). Bizonyos, hogy Apácai is tanította az ódákat Gyulafehérvárott (Apáczai 50). Az 1667-es eperjesi (Mészáros: *Iskolaiügy* 367) és az 1670-es lőcsei szabályzat (uo. 362) szintén említi Horatiust.

A Hubai-kódex jegyzetének érdekessége, hogy a horatiusi ódák egy jellegzetes tematikai csoportja feltűnően nagy szerepet kap benne. Egyes ódák kiválasztása azért volt fontos, mert azok a halállal, elmúlással foglalkoznak. Három óda summa-megjelölése is a 17. század gyakori latin közhelyeit adja meg a versek tartalmi összeggzéseként: *Mors omnibus instat* (II,14), *Mors sua quemque manet* (IV,7), *Ingenio stat sine morte decus* (IV,8), az I. könyv 4. ódájában pedig a század halállal kapcsolatos legismertebb közhelyét is magyarra fordította a jegyzet készítője (*Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turris*). Önmagában mindez csak annak a protestáns szemléletnek a jele, amely nem közeledett elfogulatlanul Hora-

tius bármely ódájához, hanem a saját világnézetének megfelelően válogatott azokból. Ám különösen nagy jelentőségük van ezeknek a tényeknek, ha figyelembe vesszük a kódexnek a jegyzeteket körülvevő, azonos kéz által leírt verseit is. Ezek legnagyobb része halotti búcsúztató. Valószínűnek kell tartanunk, hogy e búcsúztatók legalább egy részének előadásában a temetésekre hagyományosan kivonuló diákságnak is szerepe lehetett; úgyszintén valószínű az is, hogy az ódák nem utolsósorban a hasonló búcsúztatók megszerkesztésében felhasználható gondolatok és frázisok begyakorlásához voltak fontosak. Vagyis a jegyzetet olvasva nemcsak az iskolai, hanem a reprezentációs alkalomkor a vallási gyülekezet által felhasznált Horatius is előttünk áll.

Horatius műveinek ilyen szereplése szintén hagyományosnak mondható a 17. századi Magyarországon. Közismert, hogy az első verses magyar Horatius-fordítás, amelyet Tasnádi Péter szikszói iskolamester 1579-ben készített, miután Ilosvai Selymes Péter és Bogáti Fazakas Miklós műveihez csatolva megjelent (RMK I. 290 = RMNy 593; RMK I. 333 = RMNy 610), bekerült több egyházi énekgyűjteménybe (RMK I. 267 = RMNy 713; RMNy 965), és így a II. könyv 14. ódája mint protestáns temetési ének vált rendkívül elterjedtté. (Szilágyi Sándor: *A bécsi Theresiánum könyvtárának XVI. századbeli magyar unicum-jai és az első magyar Horác-fordítás.* = MKsz 1877. 3–4. Kardos Albert: *Horatiusi ódából protestáns vallásos ének.* = EPhK 1888. 447. Kovács Károly: *Horatius ódáinak fordítói Virágig és a műfordítás kérdésének fejlődése.* Bp. 1896. 11–16. Csipak Lajos: *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire.* Kolozsvár 1912. 17–18. Alszeghy Zsolt: *A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei.* = ItK 1916. 8. Jirka Alajos: *Horatius és a magyar szellemi élet.* Bp. 1935. 5. Janovszky Antal: *Horatius hatása a magyar költészetre és magyar fordítói.* Kíspeszt 1938. 6–7. Borzsák István: *A magyar Horatius.* In: Falus Róbert: *Horatius.* Bp. 1958. 292–293. stb.) Felmerül a kérdés, hogy iskolai jegyzetünkben ez az óda nem azért szerepel-e csak szómagyarázatokkal, mert fordítása temetési énekként ismeretes volt. Az bizonyos, hogy az iskolai oktatás és a napi gyakorlat szoros összefüggéséről van szó a Horatius-ódák kiválasztásában.

B. Vergilius nevével még Horatiusénál is gyakrabban találkozunk a tanrendekben (Balassa: i. m. 282, 291–293. Mészáros: *Studia* 84–86, 88–92, 137–141. *Iskolaiügy* 312, 360–362, 367. stb.). Az eklogák és az *Aeneis* mellett a *Georgica* is elterjedt iskolai olvasmány volt. Erre mutat az is, hogy a tan-költemény több iskolai célú fordításáról is tudomásunk van. Legkorábbi ezek sorában a jelen kötetünk élén közölt teljes prózai fordítás.

Bethlen Miklós följegyezte, hogy a 17. század közepén Gyulafehérvárott a poétikai osztályban Apácai a *Georgicát* magyarázta (Kemény János és Bethlen Miklós *Művei*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 551). Ezeknek a magyarázatoknak lehetett írásos emléke az a — ma lappangó — kézirat, amely 1689-ben került a marosvásárhelyi kollégium könyvtárába: „Vergilius Georgiconja, fordítás Apáczai Jánostól, kéziratban; Ramus Péter arithmetikája és grammatikája; Cicero kötelességekről írt művének magyarázata magyarul Apáczaitól, Ramussal egybekötve.” (Koncz József: *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése*. = MKsz 1879. 217.) Elképzelhető, hogy valóban Apácai saját kézirata lehetett ez a fordítás, de az is lehetséges, hogy egy általa átnézett, kijavított diákfordítást említ forrásunk. Mindenesetre — mint Bán Imre kimutatta (Apáczai Csere János. Bp. 1958. 287–289) — Apácai Vergilius-fordításának a *Magyar encyclopaedia* mezőgazdasággal foglalkozó részeiben is nyomai vannak.

A Hubai-kódexben olvasható 251 sornyi fordítás tehát mai ismereteink szerint időrendben a harmadik iskolai *Georgica*-átültetés.

Mind az ódák, mind a *Georgica*-részlet — Geleji Katona István szavait kölcsönözve (idézi Kovács: i. m. 15–16) — „periphrastice, azaz bővebben körüljáró beszéddel vannak fordítva”. Jegyzetünk esetében ez a „körüljárás” három tényezőtől áll. Minthogy a latint az iskolában is, a közéletben is beszélték, szinte „élő” nyelvnek számított, a fordító óhatatlanul aktualizál, modernizál, amikor latinból magyarra fordít. A mitológiai kifejezéseket élőnyelvi szavakkal adja vissza, így lesz a „Vestales”-ből „Vesta apaczái”, a „Manes”-ből „Pokolbéli gonosz lelkek”. A „periphrastice” fordítás másik oka, hogy az előadó tanár, vagy a későbbi átdolgozás, másolás során a jegyzetíró a mitológiai, földrajzi, mezőgazdasági stb. magyarázatokat is „hozzáfordította” az eredetihez. A harmadik tényező, hogy ugyanannál a szövegrésznél gyakran két-három fordításváltozatot is találunk.

Feltűnik ugyanakkor a fordítás során az ellentétes, egyszerűsítő tendencia is, összhangban az iskola bizonyos keresztény szellemű purifikáló törekvéseivel (vö. 5., 14., 17., 135. stb. jegyzet).

Erdélyi Lujza – Kecskeméti Gábor

3. A kommentárok és az iskolai szövegelemzés módszerei

A jegyzet fordításai nyelvi, ritmikai, szerkezeti elemzésbe ágyazódnak. Ezek a szövegekhez fűzött latin nyelvű kommentárok teszik a jegyzetet

különösen érdekessé, ugyanis megismertetik velünk az iskolai szerzők szövegének feldolgozásakor használatos módszereket.

Sokat ismételt megállapítás, hogy a 16–17. századi gimnáziumi oktatás fő célja a latin nyelvű ékesszólás elsajátíttatása volt. A nyelvtani alapok megerősítése után az elocutiohoz vezető utat a poétika, retorika és egyre erősödő mértékben a logika tanításában látták. Ez a három tudomány kialakulása óta elválaszthatatlan kapcsolatban állt egymással.

A 16–17. században a poétikát lényegében magába olvasztotta a retorika, míg alapjait az iskolai gyakorlat során a grammatika keretébe foglalva tanították meg. (A grammatika felsőbb szintje meglehetősen mást jelentett, mint a mai fogalmaink szerinti nyelvtan. A nyelvi szabályok és a szükséges szókincs elsajátíttatásán kívül a prozódia és ezzel összefüggésben a metrika alapelemei is tárgykörébe tartoztak. Fogalmat alkothatunk erről az „*Enarratio grammatica odarum aliquot Horatianarum*” alcímű rész alapján.) A versírás elméletét a barokk folyamán végig a retorika egyik részterületének tekintették: „a versek szerkesztésének szabályai valójában a poétika területén alkalmazott retorikai szabályok” voltak. (Balassa: i. m. 224, 206–208. Manfred Beetz: *Rhetorische Logik. Prämissen der deutschen Lyrik im Übergang vom 17. zum 18. Jahrhundert*. Tübingen 1980. 109. Bán: *Irodalomelméleti... I. m. 8.*)

A retorika fogalmát kétféleképpen kell értelmezni: szorosabb értelemben a hagyományos trivium egyik tudományága, tágabban értelmezve az egész szóbeli oktatás alapja. (Barner: i. m. 242–243.) A retorika tanítása a szabályokból (*praecepta, doctrina*) kiindulva a minták (*exempla*) tanulmányozásán keresztül haladt a végcél, az *imitatio* felé; a „humanista iskola növendéke [...] a szabályokra példákat, a szerkesztésre mintákat keresett az antik rétorok [és hozzátehetjük: költők] írásaiban.” (Balassa: i. m. 247. Barner: i. m. 59. és másutt.)

Ha elmondhatjuk azt, hogy a retorika szolgáltatta az eszközrendszert a szóbeli oktatás számára, úgy kiegészíthetjük ezt a megállapítást azzal, hogy a retorika (és a többi tudomány) számára a korban a logika szolgáltatta a módszert. (Bartók István: *XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai*. = ItK 1991. 1–24.) A két tudomány közvetlen kapcsolatával már Arisztotelész foglalkozott, aki az *Organon* toposz- és kategóriarendszerét igyekezett átplántálni a retorikába. A 16–17. században általánosnak mondható a retorika *locus communis*ainak a logikából való származtatása. A mai szakirodalom szerint itt valójában egy logikus szemléletmódra visszavezethető szubstruktúráról van szó. (Beetz: i. m. 132–133.) A 16. századtól tendenciává válik a két tudományág közti kapcsolat túlértékelése. Erősödnek azok a törekvések, amelyek a retorika és dialektika egybe-

olvasztását szorgalmazták. Nem kis mértékben tekinthető ez a folyamat az egyházszakadás folytán fellendülő hitvitázás következményének, ami mindkét oldalon az egyházi szónoklat és ezzel együtt a dialektika új felvirágzását eredményezte. (Balassa: i. m. 248. skk.) A retorikaoktatás egyre erősebben formális, vagyis verbális mivolta megkönnyítette a logika, ill. dialektika bizonyítási módszerének érvényesülését. (Petrus Ramus és követői az oktatást kritizálva épp a dialektika elsődlegessége mellett törnek lándzsát.) Bekerül a retorika eszköztárába az *inductio, exemplum, deductio, syllogismus*, a logika sok más módszerével együtt. A korai felvilágosodás gondolkodóinál új lendületet nyer ez a felfogás, hogy azután a 18. század folyamán szép lassan elhaljon.

Az iskolákban maradandóbb nyomot hagyott ez a törekvés, részint az oktatási gyakorlatban, részint a tankönyvekben.

A középiskola felsőbb osztályainak tananyagát főként a logika és a retorika teszi ki, nagyjából egyidőben, egymást kiegészítve. A 12–13. életév körül kezdik tanítani a két tudomány alapjait és kb. 17. életévére a diáknak tudnia kell alkalmazni is, amit tanult. Extrém esetet képviselnek a ramisták, akik szerint a dialektika (azaz logika) oktatását előbb kell elkezdeni, mint a retorikáét. A Ramus-féle retorika ugyanis csak *elocutió*-ból (és *pronuntiatió*-ból) áll, míg az *inventio* és *dispositio* átkerül a dialektikába. (Beetz: i. m. 55.)

A logikaoktatás tankönyvanyagára vonatkozóan Beetz erősen egyszerűsítve úgy fogalmaz, hogy a 16–17. századi Németországban a katolikusok skolasztikus, a lutheránusok Melanchthon-féle, a reformátusok pedig ramista tankönyveket használtak. A hazai helyzet a következőképpen módosul a 17. században: 1. katolikus skolasztikus arisztotelianizmus, 2. protestáns skolasztikus arisztotelianizmus, azaz a Melanchthon-féle, 3. ramizmus, 4. szinkretikus iskolák (német, holland, angol), 5. karteziánizmus. (Bartók: i. m. 2–3.) Ezek közül a ramizmus magyarországi tetőfokán a szinkretikus irányzatokhoz kapcsolódott. Itt kell megjegyeznünk, hogy a ramista retorika már említett kettős tagolása a különben meggyőződéses ramistákat sem elégítette ki. A hazai retorikaírók is valamiféle „köztes” megoldással, a hagyományos ötös felosztású retorikákkal való egyeztetéssel kísérleteztek. (Az egész kérdéskörrel részletesen foglalkozik Bartók István idézett munkájában.)

A magyarországi retorikai és poétikai tankönyvirodalomban a logika eszköztárának felhasználása, ill. a logikára való hivatkozás a 17. század végén már jelentős múltra tekinthetett vissza. Legkorábban a gyulafehérvári iskola számára írt ramista logika- és retorikatankönyveket Johann Heinrich Bisterfeld és Philipp Ludwig Piscator, akiket még Bethlen Gábor

hívott meg Németországból (Bartók: i. m. 3–5, 15–16). Pécseli Király Imre *Retorikájában* (1639–es 3. kiadását — RMK III. 1551 — ismerteti Bán: i. m. 14–22) külön fejezetet szentel a „közhelyeknek”, amelyek „bizonyításra is szolgálnak”; a figurák felosztása logikai kategóriák szerint történik. Andreas Graff tankönyvében a metonymia fajtáinak felsorolása után megjegyzi: „Horum subdistinctiones Logica suppedabit.” (*Lex mihi ars. Studium eloquentiae absolutum*. Lőcse 1643. RMK II. 623.) Sárospatakon, ahol Tolnai Dali János már 1639-ben megpróbálkozott a Bisterfeld-féle tankönyv oktatásával, 1658-ban és 1659-ben Buzinkai Mihály adott ki ramista szellemű dialektika- és retorikatankönyvet. (RMK II. 908. 937.) Ő a következő indoklással teszi a tropusok közt első helyre a metonymiát: a logikus és legtermészetesebb sorrendet követi, minthogy a metonymia „ex argumentis consentaneis, quae prima sunt in logicis, oritur.” (*Institutionum rhetoricarum libri duo*. Harmadik kiadását használtam, amely 1691-ben jelent meg Lőcsén. RMK II. 1689. 16.) Említhetünk példát a fordítottjára is. Bisterfeld *Elementa logicáját* Váradon 1649-ben egy függelékkal kibővítve jelentették meg (RMK II. 717). Bevezetése szerint ez a rész a „Logica generalis utens”, ami a logika eszközeinek helyes használatát fejti ki „absque respectu ad certam materiam.” A függelék 4. pontja a logikát a retorikával, oratoriával és poétikával hasonlítja össze. (Részletesebben ismerteti Bartók: i. m. 5.)

A példákat nincs értelme tovább sorolni, a tendencia nyilvánvaló. Mind az iskolai oktatási gyakorlat, mind a felhasznált tankönyvek azt az elképzelést erősítették, hogy egy szépirodalmi alkotásban a logika szabályainak érvényesülését kell keresni. Alsted, Bisterfeld és Piscator professzorok 1630. évi kéziratossal előterjesztése a gyulafehérvári iskola javasolt tanrendjéről szólva expressis verbis kimondja: a legfelső osztályban a logika szabályait részint egyszerű és összetett tételekre, részint a szónokok és költők műveinek elemzésére kell alkalmazni (Váró: i. m. 115–117).

A Hubai János-kódex iskolai jegyzetében megfigyelhető, hogyan próbálták ezt az elképzelést a gyakorlatban megvalósítani. (Emlékeztetünk rá: valószínűsíthető, hogy e jegyzet is a gyulafehérvár-nagyenyedi kollégiummal van kapcsolatban.) A meghatározásoknál elsők közt fordul elő a *genus* és a *species* fogalma; a *causa* (pl. *corrumpens, reparans*); a *causák* és *modusok* számbavételénél föltűnő a Ramus és követői által kedvelt kettős tagolás stb. Összességében: a jegyzet magyarázatai a ramusi logika nyomait viselik.

Számos esetben az említett (és más, a 17. századi Magyarországon jól ismert) tankönyvek szövegszerű hatása is kimutatható a jegyzetben. Szó szerinti egyezések fedezhetők fel a Molnár Gergely-féle nagyon elterjedt grammatika tankönyvvel, ami a 16. század második fele és a 18. század

eleje közt legalább 17 kiadást ért meg. (Közben Alvinci Péter átdolgozta és kibővítette: *Elementa grammaticae Latinae*. Az 1671-es kolozsvári kiadást használtuk. RMK II. 1275.) A magasabb szintű retorikai, ill. poétikai elemzésnél, úgy tűnik, Piscator *Artis poeticae praeceptaját* és *Rudimenta rhetoricae* című munkáját követhette. (Az előbbinek 1642-es gyulafehérvári, az utóbbinak 1649-es váradi kiadását használtuk. RMK II. 591. 719.) Felfedezhető ugyanakkor egy helyütt Keckermann vagy Timpler szóhasználata — ezt közvetíthette a Gyulafehérváron is tanító Alsted (lásd a 48. jegyzetet); a három stílusnem „*dicendi character*” elnevezéséből (lásd a 205. jegyzetet) akár Vossius retorikájára is gondolhatunk, bár a „Gerardi Joannis Vossii *Rhetorice contracta*” csak 1696-ban jelent meg Kolozsvárott (RMK II. 1832), de Vossius hatása a 17. század folyamán végig jelentős. A fő nehézséget jegyzetünk esetében az okozza, hogy belőle retorikai rendszerre nemigen következtethetünk, az összehasonlításnál így meg kell maradni a szó szerinti egyezések, azonos terminus-használat meglehetősen ingoványos talaján. Ilyen egyezés az említett két Piscator-féle tankönyvvel kapcsolatban mutatható ki legtöbbször.

4. A szövegközlés és a jegyzetek

A kézirat átírásánál a következőképpen jártam el. A magyar nyelvű részeknél betűhív átírásra törekedtem, a következő kivételekkel: mivel a kézirat 3 betűt használ a szókezdő nagy I és J hang jelölésére, ezeket egységesen nagy J-vel jelöltem. A ragokra utaló rövidítéseket (k, kk, b₃ stb.) megjegyzés nélkül föloldottam.

A latin nyelvű részeknél a modern helyesírást követtem a szövégi ij, y betűk ii-vé átírásánál; a szókezdő i és j betűknél a kiejtést vettem alapul; egyebekben meghagytam az eredeti helyesírást. A közkeletű, ma is használt rövidítéseket (NB, szerzők, címek) nem oldottam föl. A prepozíciók, ragok rövidítését, a ligatúrákat megjegyzés nélkül föloldottam, kivéve a bizonytalan megoldásúakat. (Valamennyi bizonytalan olvasatot kritikai jegyzet kísér.) A szövegek összehasonlításához a következő szövegkiadásokat használtam: Horatius ódáihoz Borzsák István Teubner-kiadását (Q. Horatii Flacci *Opera*. Lipcse 1984); Vergilius tankölteményéhez pedig: P. Vergilius Maro: *Georgica*. Hrsg. Manfred Erren. Band I. Heidelberg 1985.

A kézirat áthúzott vagy átírt szövegrészeit csúcsos zárójelbe téve soroltam a kritikai jegyzetek közé. Az átírások a megjegyzetelt szóra vonatkoznak, míg a törölt szavak a megjegyzetelt szó után, az azt követő szó előtt állnak a kéziratban.

A kézirat szövegében nagyon sok az aláhúzás. Meghagytam ezek közül a főszövegben a címek, szómagyarázatok, latin nyelvű idézetek, valamint a gnómaszerű gondolatok aláhúzását, a többi összefüggő aláhúzásra a szövegkritikai jegyzetekben hívtam fel a figyelmet.

A kézirat levelei igen szorosan vannak kötve, a verso lapok sorainak vége, a recto lapok sorainak eleje helyenként nehezen olvasható. Az 59. és 60. levél alsó harmada erősen rongálódott, a szöveg egy része elpusztult. Ezeken a helyeken kísérletet tettem a hiányzó részek (betűk vagy egész szavak) pótlására; a kiegészítéseket minden esetben szögletes zárójel fogja közre.

A tárgyi jegyzetek elkészítése során a logikai és retorikai alapfogalmak magyarázatát nem tekintettem feladatomnak, csupán előfordulásukra hívtam fel a figyelmet és a következő munkákra hivatkoztam: Heinrich Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München 1960 (itt a megfelelő paragrafusokat adtam meg); Beetz idézett művének azok a részei, amelyek a kérdéses fogalmak retorikai felhasználásával részletesebben foglalkoznak; valamint William Kneale – Martha Kneale: *A logika fejlődése*. Bp. 1987. A ritkábban idézett művek adatait a megfelelő jegyzetben hozom.

Erdélyi Lujza

Tárgyi jegyzetek

¹ A versmértékek leírásának első fele általában teljesen — mint itt is — vagy majdnem szó szerint megegyezik Aldus Manutius horatiusi versmértékekről szóló traktátusának megfogalmazásával. A következő kiadást használtam: Q. Horatii Flacci *Poemata cum commentariis Joh. Minellii praemisso Aldi Manutii de metris Horatianis tractatus*. Rotterdam 1577. [1677.]

² Az *exemplár*ról lásd Lausberg 410–426. §§, ezen belül az *inductió*ról 419–421. §§. Mindkettőről a logikában és a retorikában: Beetz 168. skk.

³ Ez a felsorolás híven követi a Molnár Gergely-féle tankönyv felosztását. (I. A pede praedominante; II. A numero syllabarum; III. A depositione syllabae; IV. A numero pedum; V. Ab authoribus. 94–95. számozatlan lap.)

⁴ A *Maecenas* vocativus „aktualizálása”.

⁵ „Evehit ad deos” (6).

⁶ „Tergeminis [...] honoribus” (8).

⁷ A 9–11. sorokat teljesen átalakítva, mintegy a hazai körülményekre alkalmazva „fordítja le”, a „líbiai szérűk” említése elmarad.

⁸ A 13–14. sor helységnevei elmaradnak, a „pavidus nauta secet mare” átalakul „kereskedgyék”-re.

⁹ „Luctantem Icaris fluctibus Africum mercator metuens” (15–16).

¹⁰ Fő: 'finom' (SzT IV. 336).

¹¹ „Spernit” (21).

¹² Csak „matribus”, jelzők nélkül (24).

¹³ A „Marsus” jelző itt is elmarad, vö. fentebb, 7–9. jegyzet.

¹⁴ „Dis miscent superis” (30). Itt is megfigyelhető (vö. 5. jegyzet): ahányszor az eredetiben halandó isteni szférával érintkezik, lehetőleg az erre tett utalást elkerülő megoldást választ a fordítás.

¹⁵ A 33. sor műzsáinak keresztény szemléletű előlegezése.

¹⁶ A „Lesboum” jelző elmarad (34).

¹⁷ Vö. fentebb, 5, 14. jegyzet.

¹⁸ *Aeneis* VII,710.

¹⁹ Piscatornál a következő felosztást találjuk: „Carmen distinguitur cum ratione materiae, tum ratione formae”.

materia — realis
— notionalis

(A *materia realis* a témát, ill. az annak alapján meghatározható műfajt jelenti; ennek alapján lehet *indefinita*, ill. *definita*; a *materia notionalis* maga a metrum, aminek első típusa a *lyricum*, „quod vario metri genere est conscriptum”).

forma — realis (v. interna v. idea)
— artificialis (v. externa)

(A *forma interna* alapján, „id est tractandi modo”, a vers lehet *exegematicum* vagy *dramaticum*.)

További tagolás alapja a *varietas generis metri*, ill. a *multitudo versuum* — ez utóbbi szövegünkben a „ratio strophae” megfogalmazásnak felel meg (*Artis poeticae praecepta* 124–125, 144).

Ezek a megfogalmazások, mint „forma interna” vagy „idea”, a szakirodalom szerint „a korszerű reneszánsz–barokk művészetelmélet”-ben lelik eredetüket (Bán: i. m. 30–31). A dichotóm tagolás a rámista logika egyik fő jellemzője (Kneale: i. m. 300–301).

²⁰ „Ne forte credas interitura, quae [...] verba loquor socianda chordis.” (1, 4. sorok.)

²¹ Lásd a 19. jegyzetet.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Lausberg 776. §.

²⁵ Lásd az előző jegyzetet.

²⁶ Lausberg 573. §. 2).

²⁷ 22–23. sor.

²⁸ 320–321. sor.

²⁹ Lásd a 26. jegyzetet.

³⁰ Lausberg 568. §. 1; 3.

³¹ Lausberg 568. §. 1; 2.

³² „Nivis” (1).

- ³³ „Grandinis” (2).
- ³⁴ „Pater” (2).
- ³⁵ „Rubente dextera” (2–3).
- ³⁶ Az *amplificatió*ról lásd Lausberg 400–409. §§.
- ³⁷ A *hypotyposis* = „élénk helyzetleírás”, a reneszánsz és barokk teoretikusok különösen kedvelték (Bán: i. m. 22).
- ³⁸ Csak „Proteus” (7).
- ³⁹ *Vizi borjuit*: „pecus” (7).
- ⁴⁰ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁴¹ Lausberg 462, 488. §§.
- ⁴² Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ „Pavidae dammae” (11–12).
- ⁴⁶ Az *exaggeratio* mint retorikai szakkifejezés: Lausberg 438. §.
- ⁴⁷ „Flavom” (13), lásd alább a magyarázatot.
- ⁴⁸ Lausberg 568. §. 3), de nem ezen a néven. Piscator ezt a metonymia-fajtát így határozza meg: „[...] cum ponitur adjunctum connexum alicui rei, et intelligitur id, cui est connexum. Dicitur aliis metonymia connexorum.” (*Rudimenta rhetoricae* 14.) A Buzinkai-féle retorika tankönyv ugyanígy fogalmaz, de a „connexorum”-változatot nem említi. Megtalálható viszont ez az elnevezés Alsted *Encyclopaediájában* (Herborn 1630), a következőképpen: *Metonymia connexorum, seu concomitantium* (378–379).
- ⁴⁹ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁵⁰ Uo.
- ⁵¹ 299. sor.
- ⁵² 285. sor.
- ⁵³ 286. sor.
- ⁵⁴ 296–297. sor.
- ⁵⁵ Lásd a 46. jegyzetet.
- ⁵⁶ Lehet elírás, de talán a „megölettetéseért” összevonása.
- ⁵⁷ „Uxorius” (19–20).
- ⁵⁸ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁵⁹ Ezek a kifejezések — *consequens, maior* — jelenthetik többek közt pl. a *sylllogismus* (*enthymema* stb.) részeit (*propositio maior, minor, consequens*), vagy az *exemplum* fajtáit (*ex* vagy *a maiori ad minorem* stb.). Vö. Beetz 172. skk, 178. skk; Lausberg 257, 356, 371. stb. §§.
- ⁶⁰ „Rara” (24). A „meg keseredet” jelző másolási hiba lehet „meg kevesedet” helyett. Vö. alább a magyarázattal.
- ⁶¹ „Persae” (22). Vö. alább a magyarázattal.
- ⁶² Lausbergnél a *synecdoche* fajtái közt szerepel (573. §. 2). Piscator Ramus nyomán a *metonymia causae* 2. alfajaként hozza (*Rudimenta rhetoricae* 5–7). Hasonlóan Buzinkai is (i. m. 16).
- ⁶³ Lausberg 558–564, 846. §§.
- ⁶⁴ Lásd a 26. jegyzetet.

- ⁶⁵ Lausberg 629. §.
- ⁶⁶ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁶⁷ Lásd a 24. jegyzetet.
- ⁶⁸ „Virgines sanctae” (27).
- ⁶⁹ Csak „Vestam” (28).
- ⁷⁰ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁷¹ Lásd a 63. jegyzetet.
- ⁷² Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ Lásd a 63. jegyzetet.
- ⁷⁵ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁷⁶ Lásd a 63. jegyzetet.
- ⁷⁷ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁷⁸ Lásd a 24. jegyzetet.
- ⁷⁹ A „tandem” magyarázata (30).
- ⁸⁰ Lausberg 462, 716–718. §§.
- ⁸¹ Lausberg 577. §, ill. lásd a 26. jegyzetet.
- ⁸² „Erycina ridens” (33), vö. alább a magyarázatokkal.
- ⁸³ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁸⁴ Lásd a 48. jegyzetet.
- ⁸⁵ Az *effectum* a logika és a retorika toposzainak (*loci communes*) egyike. A két tudomány közhelyeinek viszonyáról lásd Beetz 131. skk. *Argumentum ab effectis*: Lausberg 231, 381. §§.
- ⁸⁶ „Auctor” (36).
- ⁸⁷ A „galeae” (38) jelentése sisak, Pápai Páriz sem mond mást.
- ⁸⁸ „Mauri peditis” (39).
- ⁸⁹ „Voltus” (40).
- ⁹⁰ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁹¹ Uo.
- ⁹² Lausberg: 585, 904. §§.
- ⁹³ *Laeves*: leves. A *lēvis* ‘sima’ és *lēvis* ‘könnyű’ szót a nagy jelentésbeli különbség miatt gyakran az előbbi *laevis* írásmódjával különítették el. A kéziratban is következetesen ez az írásmód ismétlődik.
- ⁹⁴ Valószínűleg *efficientis*, lásd a 30. jegyzetet.
- ⁹⁵ Lásd a 26. jegyzetet.
- ⁹⁶ A maurusok jellemzésébe beleszótt megjegyzés igen értékes a magyar viselettörténet számára. Farkas-, párdúc- vagy tigrisbőr kacagány viseletéről a kézirat feltételezhető keletkezésének idejéből számos erdélyi és magyarországi adatunk van (lásd Radvánszky I. 139–140. II. 141, 153, 184, 322, 400. III. 23, 107, 176, 360. Száz 1872. 140. Cserei 228. stb.). Olyan korabeli ábrázolás is ismeretes, amely harci jelenet közben mutat párdúckacagányos magyar vitézt (lásd Radvánszky műve 1986. évi új kiadásának I. kötetében a 126. képmelléklet). (K. G.)

⁹⁷ Lásd a 85. jegyzetet a *loci communes*ről; Beetz 139. skk. (*Die loci caesarum*) és Lausberg 380–381. §§. Vö. még alább 188. jegyzet.

⁹⁸ A *periphrasis* mellett a direkt megnevezés természetesen nem szerepel a strófában (41–44). A *periphrasis*ről lásd alább a 103. jegyzetet.

⁹⁹ „Iuvenem” (41), lásd alább a magyarázatot.

¹⁰⁰ Lásd a 65. jegyzetet.

¹⁰¹ Lásd a 26. jegyzetet.

¹⁰² 42. sor.

¹⁰³ Lausberg 589–598. §§.

¹⁰⁴ ApCsel 14,12.: „És hívják vala Barnabást Jupiternek, Pált pedig Merkúriusnak, mint-hogy ő volt a szóvivő.” — E bibliai hely magyarországi szerepéről lásd Balázs János: *Hermész nyomában. A magyar nyelvölcsélet alapkérdései*. Bp. 1987. 19–20. (K. G.)

¹⁰⁵ 138–139. sor, ill. ott „Cyllenae”.

¹⁰⁶ Lásd a 26. jegyzetet.

¹⁰⁷ 286–288. sor; a „famam” „que” nélkül.

¹⁰⁸ Kiegészítés az „ocior” (48) mellett.

¹⁰⁹ „Te duce” (52). A *dux* Pápai Páriznál „Vezér, Hadnagy”.

¹¹⁰ Lásd a 30. jegyzetet.

¹¹¹ Lásd a 26. jegyzetet.

¹¹² 475–480. sor.

¹¹³ Lásd a 26. jegyzetet.

¹¹⁴ Lásd a 48. jegyzetet.

¹¹⁵ Lásd a 19. jegyzetet.

¹¹⁶ Uo.

¹¹⁷ „Praeter lapyga” (4).

¹¹⁸ *Vas es értz*: „robur et aes triplex” (9).

¹¹⁹ „Fragilem truci commisit pelago ratem” (10–11).

¹²⁰ Az „Africus” részletes magyarázata a fordításba illesztve.

¹²¹ „Arbiter” (15).

¹²² „Infamis scopulos Acroceraunia” (20). Acroceraunia földrajzi leírása további magyarázatokkal, az egyszerű fordítás helyett.

¹²³ „Impiae rates” (23–24).

¹²⁴ *Csaladsaggal*: ‘csalárdsággal’. A szó írásmódjára lásd RMGI 138.

¹²⁵ A „fraude mala” (28) kiegészítése a következő sor tartalmával.

¹²⁶ „Semotique prius tarda necessitas leti corripuit gradum” (32–33). A megszemélyesítés eltűnik.

¹²⁷ A „Herculeus labor” magyarázata.

¹²⁸ „Jovem” (40).

¹²⁹ A *caesura penthemimerest syllaba* értelemben is használja.

¹³⁰ „Trahuntque siccis machinae carinas” (2).

¹³¹ „Inminente luna” (5). Közel egykorú Horatius–kiadás (Q. Horatius Flaccus *cum commentariis* Johannis Bond. Leiden – Rotterdam 1670) a következő magyarázatot hozza: „Venus [...] cum Nymphis et Gratiis ad Lunam saltat imminet, id est, propinquam et supra caput lucentem.” Egy másik, 1584-es antwerpeni kiadásban: „Imminente luna: id est propinqua et illucescente”.

¹³² „Cytherea Venus” (5).

¹³³ „Gratiae” (6).

¹³⁴ „Nymphis” (6).

¹³⁵ A „nitidum” jelző fordítása elmarad.

¹³⁶ *Tanczolván [...] aldozni*: immolare (11).

¹³⁷ Horatius ódájának ez a részlete a 17. század leggyakrabban, legáltalánosabban használt toposzai közé tartozott. Szinte nincs a századnak olyan halotti beszéde, amelyben ne fordulna elő. Leírta például Velechinus István és Keresszegi Herman István 1622-ben (Kecskeméti 121, 389), Jaklin Balázs 1687-ben és talán 1694-ben is (uo. 441, 281), Matusek András 1695-ben (uo. 297), Kürtösi András 1714-ben (uo. 442) stb. (K. G.)

¹³⁸ „Fabulaeque Manes” (16).

¹³⁹ „Nec regna vini sortiere talis” (18).

¹⁴⁰ Másolási hiba: a *ci* szótagot *a*-nak olvasta.

¹⁴¹ Csak „virgines” (20).

¹⁴² Lib. I. od. 3.

¹⁴³ „Maionii carminis alite” (2).

¹⁴⁴ „Te duce” (4), lásd a 109. jegyzetet.

¹⁴⁵ Lásd a 124. jegyzetet.

¹⁴⁶ „Pulvere Troico nigrum” (14–15).

¹⁴⁷ „Vacui” (19).

¹⁴⁸ Azaz προσευκτική (vö. Borzsák István: *Sambucus Horatius-kódexe*. = Antik Tanulmányok 1972. 42). Az óda itt nem fordított második felére a παραινετική — intelmet kifejező költemény — megjelölés illik, az általam átnézett kiadások ezt a megnevezést használják.

¹⁴⁹ „Moenia” (3). Pápai Páriznál „Város’ falai, Kő-fal”.

¹⁵⁰ Ilyen szövegvariáns a Borzsák-féle kiadás nem említi, a 16–17. században azonban több helyen előfordul ebben a változatban. Így olvasható többek között a Dionysius Lambinus-féle kiadásokban (pl. Antwerpen 1584, Frankfurt 1596), a Daniel Heinsius által gondozott szövegben (pl. Amszterdam 1690); szövegvariánsként szerepel a Henricus Stephanus-féle Horatius–kiadásokban (pl. Genf 1588, 1600).

¹⁵¹ „Aptum” (9).

¹⁵² „Opimae” (11).

¹⁵³ Elírás vagy másolási hiba „Alcaici” helyett. Vö. 1. jegyzet.

¹⁵⁴ A két első sor: Ovidius *Epistulae ex Ponto* I,2,41–42; a harmadik sor: Ovidius *Ibis* 5,181 (szövegünk a „qui” és „summus” szavak sorrendjét fölcserélte); az utolsó sor: Tibullus I,3,76.

¹⁵⁵ Helyesen: *Aegypti*. Bár a név egy helyen helyesen is olvasható a kéziratban, a hibás írásmód ismétlődik, ezért nem javíthattuk.

¹⁵⁶ Linusnak nevezi Hypermnestra férjét pl. Antonius Mancinellus a következő kiadásban: Q. Horatii Flacci poetae Venusini *Omnia poemata interpretibus* Acrone, Porphyrione. Velence 1559.

¹⁵⁷ Vö. 155. jegyzet.

¹⁵⁸ Lásd a 156. jegyzetet.

¹⁵⁹ Az Ovidius-idézet lelőhelye valószínűleg: IV,460.

¹⁶⁰ „[...] tecum [...] solutis Gratiae zonis properentque Nymphae” (5–6).

¹⁶¹ Horatiusnál csak *Gratia* singularisban és természetesen a magyarázat nélkül (5).

¹⁶² „Geminisque sororibus” (5).

¹⁶³ *Egjemben*: ‘egyetemben’. A szóalakra lásd NySz I. 575.

¹⁶⁴ Az évszakok változását leíró előző versszak (9–12) rövid összefoglalása. *Viszontagság*: ismételt, kölcsönös változás.

¹⁶⁵ Otthon elkészítendő feladat lenne?

¹⁶⁶ *Cseledek, hazad*: „res” (10).

¹⁶⁷ „Bonis [...] ducibus” (14–15).

¹⁶⁸ „Calabrae Pierides” (20).

¹⁶⁹ Lásd az előző jegyzetet.

¹⁷⁰ Elmarad az „Iliae Mavortisque puer” (22–23) fordítása.

¹⁷¹ „Stygiis fluctibus” (25).

¹⁷² A földrajzi magyarázatot itt is „mellékel” a fordításhoz. Vö. pl. 122. jegyzet.

¹⁷³ Lásd az előző jegyzetet.

¹⁷⁴ „Fabulosus” (7). Pápai Páriz: „Sok költött-beszédek tudó. Item Miról sokat költöttek.” Korábban kéziratunk szerzője is így fordította (lásd a 138. jegyzetet).

¹⁷⁵ Lásd a 165. jegyzetet.

¹⁷⁶ Vö. Walther Nos. 25081, 25084, 25664, 39860a6b stb.

¹⁷⁷ Porphyriónál még *Caepio* szerepel (Borzák 356, Proculeius), az általam megnézett 16–17. századi kiadásokban már egységesen *Scipiō*-ra romlott. Mint arra Havas László figyelmeltetett, már a 13–15. századi kéziratokban igen gyakori a *Scipio* alak.

¹⁷⁸ „Uterque Poenus” (11).

¹⁷⁹ „Fugere” (15).

¹⁸⁰ „Redditum” (17).

¹⁸¹ „Virtus” (19).

¹⁸² Többször szó esett már arról, hogy a klasszikus művek tanulmányozása az *elocutio* elsajátíttatását célzó módszerek egyike volt. E módszer gyakorlati alkalmazását láthattuk eddig is az óráknál, de rendszerbe foglalt kiteljesítésére a következőkben találunk példát. Az itt olvasható „concatenatio” (alább *tabulának*, ill. *analysis logicának* nevezi) nem más, mint egy rendkívül részletes szerkezeti elemzés, a tanköltemény szókincsével, sűrűn megtűzdelve idézetekkel, úgyhogy egyes részeit akár prózai parafrázisnak is tarthatnánk. A táblázatgyártás egyébként a kor közkedvelt eljárása volt, didaktikus célokat ugyanúgy szolgált, mint egy rendszer logikus felépítésének bemutatását. Alsted már említett *Encyclopaediájá*-nak első része pl. táblázatok áttekinthetetlen szövevénye, de egyetlen magát valamire tartó tankönyv sem nélkülözhetette azokat. A fő szerkezeti egységeken belül itt is a kisebb részek logikai összefüggéseit igyekezik a jegyzetíró kimutatni. (Vö. alább, 184, 188. jegyzet.) Annak

a ramusi tételnek, hogy a helyesen megválasztott gondolatmenet elősegíti a dolgok megjegyzését (Bartók: i. m.), a fordított alkalmazását fedezhetjük itt fel: a minél részletesebb és „logikusabb” elemzés elősegíti a megértést és a majdani *imitatio*-t. Alább meg is fogalmazódik ez a célkitűzés (*Explanatio Analytica III.*): „videndum, quae nam ex poemate illo possint in usum nostrum derivari.”

183 27. sor.

184 Az arisztotelészi eredetű, majd később kiegészített és félreértelmezett predikabiliákat (*quinque voces; species, genus, differentia specifica, attributum v. proprium, accidentia*, lásd Kneale: i. m. 185) a retorika, ill. poétika is (ugyancsak Arisztotelész óta) alkalmazza meghatározásra a maga gyakorlatában. (Részletesen lásd Beetz idézett művében.)

185 54. sor.

186 Lásd a 184. jegyzetet.

187 A sor második fele: 57. sor.

188 A *causae* mint *loci communes*: lásd a 85, 97. jegyzetet. Ramus az *argumentum absolute consentaneum* fajtáinál sorolja fel a *causát* és az *effectumot*; a *causáknál* első helyen áll a *causa efficiens, procreans, conservans* (12); alább az *effectumot* így határozza meg: „Effectum est, quod e causis existit, sive igitur gignatur, sive corrumpatur.” (Petri Rami *Dialecticae lib. duo.*)

189 Lásd az előző jegyzetet.

190 187–190. sor.

191 191–192. sor.

192 Lásd a 184. jegyzetet.

193 Uo.

194 Lausberg 855. §.

195 Lásd a 184. jegyzetet.

196 Walther Nos. 1212, 20577, 39365w.

197 Lásd a 46. jegyzetet.

198 Nem sikerült megtalálni, honnan való az idézet.

199 Lásd alább a 208. jegyzetet.

200 Lásd a 182. jegyzetet. Bisterfeldnél az *analysis logica* meghatározása: „producti operis resolutio” (*Elementa logica* 48).

201 A megfogalmazás módja általános tudnivalókra mutat, de talán nem elképzelhetetlen, hogy óravázlat kezdeményeit is láthatjuk benne. — Az eddig leírtakat, ill. ezt a „*triplex expositio*”-t igyekezett a kéziratos jegyzet írója korábban, az ódák elemzése során is megvalósítani.

202 Lásd a 19. jegyzetet.

203 Uo.

204 Uo.

205 A három stílusnem (*dicendi genus, character* stb.), a *humilis (tenuis)*, *mediocris, sublimis* közül a retorikai munkák a *mediocris*t tartják a leggyakrabban követendőnek. (Bán: i. m. 49.) — „A három stílusnem mintájaként a kommentátorok már az ókorban Vergilius műveit emlegették: az egyszerű stílus legművészebb példájaként a nagy költő *Bucolicá*ját, a közepes stílus eszményeként a *Georgic*ont, a fennkölt stílus remekéeként pedig az *Aeneid*.” (Balázs János: *Történeti bevezető*. In: *Stilisztikai tanulmányok*. Bp. 1961. 15.) Közismert, hogy az iroda-

lomszemléleti rendszer alapelemét, a stílusnemeket a középkorban is a vergiliusi művekkel szemléltették, a közepes stílust a *Georgiconnal* (egy középkori ún. „vergiliusi kerék” rajzát lásd uo.). (K. G.)

²⁰⁶ Lásd a 19. jegyzetet.

²⁰⁷ Eddig tartott az *Explanatio Analytica* I. pontjának kifejtése, ezután következik a II. ponté, amelynek első részében megismétli az ott leírtakat.

²⁰⁸ Az *Explanatio Analytica* során számos egyezés figyelhető meg *Piscator Artis poeticae praeceptájának* utolsó részével, ami az *Analysis poetica* címet viseli. *Piscator* munkáját röviden ismerteti Bán Imre (i. m. 35–39), és megállapítja, hogy Hieronymus Vida poétikai tárgyú tankölteményéből merít. Minthogy úgy tűnik, az iskolai jegyzet írója sokszor szó szerint követi *Piscator* útmutatását, kihagyásokkal ugyan, de az eredeti megfogalmazásban ismeretlem az amúgy is rövid fejezet idevágó pontjait. „Analysis ista respicit cum lectionem poetarum, tum eorum, quae leguntur observationes [...] 2. Incipiat autem [ti. a lectio] ab Elegiis Ovidii, tum pergit ad Virgilium: quem imprimis sibi reddat familiarem. Tertio loco Odas Horatii evolvat [...] 3. Non vero ita legendi illi sunt, ut tantum historiarum fabularumve cognitio ex eis hauriatur, sed potissimum, ut cum res et verba, tum rerum et verborum tractatio, collocatio, dispositio, caeteraeque elegantiae ab iis discantur. 4. Ante omnia instituatur analysis Grammatica, Rhetorica, ad melius investigandum sensum poetae [...] 5. Inde observetur genus carminis [...] 6. Inspiciat postmodum genus metri [...] 7. Tum pedum dimensio et quantitas syllabarum, una cum affectionibus metri et figuris poeticis, accurate perpendantur. 8. Attendant insuper ad [...] phrases et periphrases poeticas. 9. Ordinem quoque et collocationem verborum observet [...] 10. Denique Gnomae seu versus sententiosi enotentur.” (167–168.)

²⁰⁹ Lausberg 340. §.

²¹⁰ *Öreg barmok*: „boum” (3).

²¹¹ „Cultus” (uo.).

²¹² „Experientia” (4).

²¹³ A makk „Chaoniam” jelzője elmarad (8).

²¹⁴ *Viz ital*: „Acheloia pocula” (9). *Meg-egyeletette*: ‘elegyítette’ (lásd NySz I. 606).

²¹⁵ „Fauni” (10, 11).

²¹⁶ „Dryadesque puellae” (11).

²¹⁷ „Tridenti” (13). Pápai Páriznál is „Három-ágú vas villa, Három-fogú”, de a *tridentifer* már „Szigony hordozó”.

²¹⁸ Csak „tellus” (13).

²¹⁹ „Fremement” (12). Pápai Páriznál „Ló hinnyogás”.

²²⁰ Vergiliusnál csak „cultor nemorum” (14).

²²¹ *Arcadianak berkeit*: „nemus patrium” (16).

²²² Csak „Minerva” (18).

²²³ Csak „puer” (19).

²²⁴ „Ab radice ferens” (20).

²²⁵ A 22. sor fordítása kimarad.

²²⁶ „Adeo” (24). Pápai Páriznál „Úgy, annyira”.

²²⁷ Az egész tagmondat a „mox” (24) fordítása.

- ²²⁸ A „materna myrto” (28) magyarázattal kibővített fordítása.
- ²²⁹ „Ultima Thyle” (30). — A régi Magyarország ismereteit a távoli szigetről lásd Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe. (Bornemisza-tanulmányok.)* Bp. 1960. 324, 331–336. (K. G.)
- ²³⁰ A „tardis mensibus” (32) fordításba illesztett részletes magyarázata.
- ²³¹ A „miretur” (38) háromszoros fordítása: „csudalkozva dicserik [...] gyönyörűséges”.
- ²³² *Aeneis* V,734–735.
- ²³³ Nem sikerült kideríteni, honnan származik ez a megnevezés. Valószínűleg másolási hiba eredményeképpen került így a szövegbe.
- ²³⁴ „Audacibus coeptis adnue” (40).
- ²³⁵ „Zephyro” (44).
- ²³⁶ A’ földben jó mélyen bocsatott: „depresso” (45).
- ²³⁷ „Illius immensae ruperunt horrea messes” (49).
- ²³⁸ „Quid [...] ferat” (53).
- ²³⁹ *Lyd Tmolus hegye*: csak „Tmolos” (56).
- ²⁴⁰ Pápai Páriznál is „Éléfánt-tetem”.
- ²⁴¹ „Molles [...] Sabaei” (57).
- ²⁴² A *hypallage* kibontása és részletes magyarázata.
- ²⁴³ *Metam.* I,414–415.
- ²⁴⁴ *Had köveredgjen*: nem szerepel Vergiliusnál.
- ²⁴⁵ *Lednek*: Vergiliusnál „vicia” (75). A latin szó jelentése Pápai Páriz szerint: „Rosnak, Vad zab, Lednek.” A magyar *lednek* szót nyelvtörténeti szótáraink több jelentésben is ismerik (lásd NySz II. 556. TESz II. 738).
- ²⁴⁶ *Csade*: 3. ‘dumus, dumetum, vepres, csalit, cserjés, bokros hely’; 6. ‘gizgaz, gyimgyom, dudva’ (EtSz I. 792–793).
- ²⁴⁷ „Lethaeo perfusa [...] somno” (78).
- ²⁴⁸ „Boreae” (93).
- ²⁴⁹ „Flava Ceres” (96).
- ²⁵⁰ „Olympo” (uo.).
- ²⁵¹ *El töri és szellyel hinti*: „ruit” (105).
- ²⁵² *Szítat*: ‘szívat’, lásd NySz III. 232.
- ²⁵³ *Thraciai [...] darvak*: csak „Strymoniaeque grues” (120).
- ²⁵⁴ „Acuens” (123).
- ²⁵⁵ Az „atris” jelző fordítása elmarad (129).
- ²⁵⁶ „Usus” (132).
- ²⁵⁷ „Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas” (136).
- ²⁵⁸ Két teljes sort (139–140) von össze és egyszerűsít.
- ²⁵⁹ „Improbis” (146).
- ²⁶⁰ „Duris” (uo.).
- ²⁶¹ „Urgens” (uo.).
- ²⁶² Lásd a 246. jegyzetet.

²⁶³ *Taklász*: *lolium* (154). Vö. TESz III. 933: 1. 'üres kalász'; 2. 'a pázsitfűvek családjába tartozó gyomnövény, rozsnok, vadóc stb.'

²⁶⁴ „*Adsiduus*”, ti. „*rastris*” (155).

²⁶⁵ „*Sonitu*” (156).

²⁶⁶ Vergiliusnál nem szerepel.

²⁶⁷ Vergiliusnál a *Ceres* név sincs meg.

²⁶⁸ A „*mystica vannus Iacchi*” kifejezésből csak a „*vannus*” marad.

²⁶⁹ „*Si te digna manet divini gloria ruris*” (168). Vö. 14. jegyzet.

²⁷⁰ *Szürii*: 'szérű', a szóalakra lásd NySz III. 230.

²⁷¹ *Ama [...]* *ke[re]kded gömbölyű sulyokkal: „cylindro”* (178). Pápai Páriz: „Hömpölygő, Hempergő, vagy Görgő fa”.

²⁷² *Güzü*: Vergilius szövegében „*curculio*” (186), azaz zsizsik, vagy — Pápai Páriz kifejezésével — „*Búza-féreg*”. Történeti szótáraink szerint egyébként a *güzü* szót 'glis' értelemben is használták (NySz I. 1122), ami 'a háziegérrel rokon, főleg mezőn élő rágcsláló állat' (TESz I. 1113).

²⁷³ „*Nequiquam pinguis palea teret area culmos*” (192).

²⁷⁴ „*Siliquis fallacibus*” (195).

²⁷⁵ *Hanem ha*: 'ha(csak) nem'.

²⁷⁶ „*Fatis*” (199).

²⁷⁷ Félrefordítása az *Arcturus*-nak, bár azt Pápai Páriz is „Ökör pásztor nevű tsillag”-nak nevezi. (A görög οὐρά szó jelentése 'farok', míg az οὐροσ szóé 'őr, védelmező'. A kettő összetévesztéséből adódhat a félreértés.)

²⁷⁸ „*Ostrifer*” (207). Pápai Páriznál „Tengeri tsigát termő”.

²⁷⁹ A „*Cereale*” jelző fordítása elmarad (212).

²⁸⁰ A *medica* magyarázata, Vergiliusnál nem szerepel.

²⁸¹ Ismét beilleszti a magyarázatot a fordításba.

²⁸² Ez ismét a fordító magyarázata.

²⁸³ *Nap enyeszet*: 1. *occusus solis*, 2. *occidens* (NySz I. 646). Vergiliusnál nem szerepel.

²⁸⁴ Az egész mondatot teletűzdeli az eredetiben nem szereplő magyarázatokkal.

²⁸⁵ Lásd a 245. jegyzetet.

²⁸⁶ „*Ad medias [...] pruinis*” (230).

²⁸⁷ „*Caeruleae, glacie concretæ atque imbris atris*” (236).

²⁸⁸ Valószínűleg másolási hiba folytán kimaradt a „között” szó.

²⁸⁹ „*Ad Scythiam Riphæasque arduus arces*” (240).

²⁹⁰ „*Styx atra*” (243).

²⁹¹ „*Oceani metuentes æquore tingui*” (246).

²⁹² A 250–251. sorok megszemélyesítései (*Oriens*, *Vesper*) eltűnnek, a fordítás leegyszerűsödik.

Erdélyi Lujza